

ІВАН КОВТУН

ЯСТРУБИ

ІВАН КОВТУН

ЯСТРУБИ

КНИГОСПІЛКА

**Бібліографічний опис цього видання
вміщено в «Діалісису Українського
Дружства «Картковому репертуарі» та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати**

**Упрліт. № 2416 Харків
Зам. 84 Тир. 4000
Літ - Друкарня
КНИГОСПІЛКИ
Харків. Нетеч.
наб., 14.
1929**

1. Несподівана зустріч двох друзів

Вечір м'яко лягав на широкі колосисті поля, де-далі чорнішав і ховав під свій темний намет і широкий шлях між високими хлібами, і озброєного вершника, що швидко їхав на сірому гладкому коні.

Товариш Гаркавенко, призначений всього лиш чотири дні тому на начальника міліції у Байталівському районі, їздив сьогодні до округового міста, забарився і тому так пізно повертався у Байталівку.

Справний кінь, забезпечений вечірніми сутінками од уїдливих мух і оводів, легко біг знайомою дорогою.

Товариш Гаркавенко, пустивши повідки, сидів заповнений думками. Думки його весь час крутилися біля подій, що відбувалися в районі. Думати було про що. За чотири дні не можна було навіть поверхово ознайомитись із подробицями жакливих наскоків банди, яка от уже півроку панує в Н-ській окрузі.

Несподівано кінь припинив свій бистрий біг і злякано осів на задні ноги. З боку важко зашаруділи жита. Начміліції ледве стримував свого коня, виймаючи з кобури револьвер.

— Хто там?—кинув він у темряву. Запитання покрив дужий свист десь у житі, а за ним пролунав гучний постріл.

Переляканий кінь рвучко стрибнув перед Гаркавенко бабахнув у відповідь і, стиснувши ногами коня, помчався дорогою.

Сполохана пострілами тиша заспокоїлася і знову важко налягала на поля.

Не проскакавши й півкілометра, кінь знову осів на задні ноги, торопко захріп і злякано нашорошив вуха.

„Що за чорт“,—стурбовано подумав Гаркавенко, силкуючись будь-що розгледіти в темряві.

Навкруги було тихо і спокійно, Нічого, крім шелесту та хропіння коня, Гаркавенко не міг уловити своїм сторожким вухом. Він штовхнув у боки коня, але той, осідаючи назад, торопко, злякано хропів.

Начміліції перекинув у ліву руку нагана, дістав кешеньковий електричний ліхтарик і включив ток. Світло далеко стрибнуло на дорогу, розхачнуло завісу і скоро Гаркавенко зрозумів переполох свого коня.

Серед шляху ниць, розкинувши широко від себе руки, лежала нерухома якась людина. На шиї в неї Гаркавенко помітив невеликий цурупалок.

„Знову проклята цурка“,—подумав начміліції і почав ласкаво й ніжно, щоб заспокоїти, гладити наполоханого коника. Потім рішуче зіскочив додола, прив'язавши повідок до ноги коня, і з наганом насторожі підійшов до трупу.

Людина, що лежала серед шляху, була ще тепла і начміліції похапливо почав знімати цурупалок із шиї. Закручено було чогось не зовсім міцно, очевидно він своїм пострілом наполохав бандитів. Гаркавенко скоро звільнив шию від мотузки. Обережно перевернув труп лицем догори. Проміння ліхтарика освітило бліде, аж жовте, молоде хлопчаче лице і Гаркавенко стурбовано й радісно скрикнув, розгледівши його риси:

— Васю!—Потім швидко припав до грудей і знову— вже тихше—промовив до себе: „Живий!“

Гаркавенко підвів парубкову голову на руки; через хвилину той важко зідхнув і здивовано подивився на нього. Застогнав, протяг уперед руки, ніби хотів захиститися од страшного привида.

— Васю, заспокойся, Васю!

— Хто це?—злякано прошепотів парубок.

— Гаркавенко, пригадуєш Миколу Гаркавенка?

— Гаркавенко?! Не може бути!—Парубок важко підвів свою голову.

— Дивись, коли не віриш.—Начміліції направив проміння ліхтарика на своє лице. Парубок глянув, угамувався і радо промовив:

— А я думав—вони. Дякую... Врятував ти мене. Обібрали мене. Важко як...—Він заплющив очі і ще тихше заговорив:—От дивно, навіть не віриться. Везе мені, Гаркавенку, правда? Ех, спати чогось хочеться—тіло ние, як побите. А вони таки добре потовкли мене. Не віриться, от убий не віриться...—шепотів, як у гарячці, парубійко.

— Слухай, Васько, ти як, зможеш їхати? Сили як у тебе? Я верхи—обое на коня сядемо.

Парубок наче прокинувся од сну. Гаркавенко з жалем дивився на свого товариша. Він бачив, як Вася напружив своє знесилене тіло, спробувавши підвестися із землі. Гаркавенко підхопив його під руки.

Вася ледве дійшов до коня. Начміліції підняв важке зів'яле тіло товариша і посадив біля себе, попереду.

— Держись, голубе, за мене. Сміліше обнимай, а то зсунешся,—промовив ніжно Гаркавенко і пустив уперед нетерплячого коня.

2. Що розповідав Вася Гаркавенкові

Удосвіта два товариші прибули у Байталівку. Гаркавенко під'їхав до високого білого, покритого бляхою, будинку.

Кімната, що наймав начміліції, була висока й простора. Біля стіни стояло ліжко, з боку ліжка—великий чотирикутній стіл; на ньому купою лежали книжки, папери й газети. Осторонь книжок, під білим рушником, лежала заздалегідь, мабуть, наготована вечеря. Хазяї звикли до пізніх приходів свого постояльника і завжди залишали йому окремо вечерю.

Начміліції, як тільки увійшов до кімнати, зараз же поклав свого товариша в постіль. Вася з насолодою простяг знесилене тіло на м'яких подушках.

Шия ще нила від цупких обіймів мотузка, боліли груди і по всьому тілу розповзлася болюча знемога, подібна до надмірної втоми.

Гаркавенко скинув верхню сорочку, одстебнув кобуру з револьвером і сів до вечері.

— Вип'єш, Васю, молока?— запитав він товариша. Той мотнув головою і знесилено заплющив очі. Ув очах начміліції майнув неспокій. Він покинув вечерю і підійшов до товариша.

— Що таке, Васю? Тобі погано?

— Ні, нічого, втома. Ти, якщо можеш,—одчини вікно, трохи душно мені. Начміліції відчинив кватирку.

З вулиці війнуло м'яким передранковим холодком. Вася зідхнув на повні груди і сонно позіхнув.

Гаркавенко щиро взявся за вечерю. Незабаром у молочникові не стало молока, а на тарілці—ні масла, ні пиріжків. Кинувши останній шматок смачного

пиріжка в рот, колишній чекіст-Гаркавенко хвилини із п'ять сидів нерухомо, уставивши свій погляд кудись за вікно, а на чолі йому гармонійкою зібралися глибокі зморшки. Потому він підвівся, підійшов навшпиньки до Васі, подивився на нього, зняв із стіни свою довгополу шинелю і почав слатися долі, солодко позіхаючи.

*

Вася прскинувся. Був ранок, і на стіні грали золотисті, веселі, сонячні зайчики. Він озирнувся, шукаючи Гаркавенка, і побачив його долі. Начміліції спав горілиць, по своїй давній звичці, заклавши руки за голову.

Тепер тільки Вася добре розгледів лице свого давнього друга й товариша страшних, голодних років громадянської війни. Він ненабагато змінився з того часу, як вони в-останнє роз'їхалися—Вася до себе в село, Гаркавенко—у глухий прикордонний район. Ті ж чорні, густі, дугасті брови, міцний невеликий рот, чорні вусики,— краса й гордість, як колись жартували товариші.

А от тепер маєш—така несподівана зустріч! Не підвернись товаришок Микола—і пропадай Вася Сокіл ні за цапову душу!

Вася мимоволі взявся за свою шию. Біль минув, після спочинку й міцного сну він почував себе свіжим і здоровим.

— Микола Петрович дома?—сквапливо запитав у другій кімнаті незнайомий голос.

— Дома. А що хіба?—злякано озвався жіночий.

— Знову нещастя! До телефону кличуть—у Високому кооператив пограбовано.

— Ой, лишечко моє! Доки ж воно буде!?—захвилювався жіночий голос.

Вася стрибнув із постелі і почав одягатися. У двері застукали, загукали:

— Миколо Петровичу, Миколо Петровичу!

— Вася нахилився і торкнув за лікоть Гаркавенка.

— Миколо, до тебе!—Начміліції підвівся з долівки.

— Що таке?!—запитав він у Васі і, почувши стук у двері, гукнув:—Увійдіть, хто там?

У кімнату вскочив молодий міліціонер і швидко заговорив:

— Товаришу начальнику, до телефона вас кличуть! У Високому кооператив обікрадено.

У Гаркавенка враз насупилися брови, він прожогом скочив на ноги і почав швидко одягатися, кидajući короткі запитання й накази:

— Коли? Нікого не забили? Давно дзвонять? Біжи до телефону, скажи—я зараз.

Гаркавенко повернувся ще суворіший.

— Знову вони. Ти розумієш, ніхто нічого не помітив. Ну, браток, заварюється каша. Треба їхати. Тобі, друже, доведеться мене чекати, бо я ж у тебе ще й допита мезняв,—усміхнувся він до Васі. Вася образився:

— Що ж ти, хіба мене з собою не візьмеш?

— Куди тобі, ти очуняй од учорашнього.

— Очуняв уже. Береш?

Начміліції вагався.

— Ні, ти серйозно скажи, як себе почувавш... Та ти ж і не снідав ще...

— Ну, та ти кинь никати! Що я барин?

— Од тебе, я бачу, не одвяжешся. Ходім, шабайку вже подано.

У другій кімнаті їх перейняла висока сухорлява господиня.

— Миколо Павловичу, а снідати?! Та хіба ж таки можна без снідання їхати? Я ось зараз. Почекайте хвилиночку.

— Ніколи, ніколи! — замотав головою Гаркавенко і подався з хати.

За ворітьми товаришів чекала ресорна шабайка, запряжена гладким рижим конем. Товариші сіли і кінь нетерпляче рвонув і помчався рівною накоченою дорогою за село. Вже як минули село, Гаркавенко звернувся до Васі:

— Ну, розкажи про вчорашнє, а то я й досі докладно не знаю, що з тобою там трапилось, вірніше, як воно трапилось.

— Трапився, друже, звичайний собі випадок—пограбовано. Але я забігаю вперед. Ти ж не знаєш хто я тепер?—почав Вася.—Рекомендуюся: секретар Таранівського осередку, член сільради, страхагент, голова драмгуртка,—одним словом, на всі боки майстер.

За цей місяць страховки зібралося в мене понад сто карбованців. Треба негайно їх нести до округи, бо перепустили строк. Я зібрався їхати з одним товаришем, товариш захворів, і я сам рушив до міста. Вийшов у полудень. Біля Чотирьох Могил почало вечоріти. Я йшов, поспішаючи. Несподівано біля могили підвелася постать і зупинила мене. То був низький чоловічок, із торбиною за плечима, він попрохав у мене закурити. Потім, дізнавшись, що я йду до міста, сказав, що і йому туди треба. і ми пішли вкупі далі.

Смеркало. Я добре не міг розгледіти його лица, лише помітив невеличку руденьку борідку й шорсткі вуса, коли давав припалювати йому свою цигарку.

Ми пройшли Могили. Мій супутник почав відставати, і не встиг я озирнутись, як він мене вже схопив за

горло і сіпнув до себе Із житів вискочило ще троє невідомих. Я рвонувся. Тоді він ударив у спину і три важких тіла звалили мене. Скільки було їх усіх—не знаю.

Вони обшукали мої кешені, забрали гроші... І я почув на своїй шиї шорсткий дотик мотузки... Потім.. потім—ти краще за мене знаєш, що було далі.

Товариші сиділи з хвилину мовчки. Гаркавенко у задумі дивився кудись убік.

— Знав хто, що ти їдеш із грішми до міста?—згодом запитав він у Васі.

— Крім голови сільради, ніхто не знав. Ти ж знаєш, як тепер, і тому ми нікому не говорили про гроші. Ну, а що ти гадаєш з цього приводу?

Гаркавенко з хвилину мовчав, а потім тихо заговорив:

— Тут гадати не доводиться. Становище утворилося надзвичайно важке. Я всього тиждень тут, але все ж таки з тих матеріялів, що в мене є, бачу, що зграя, на диво, організована і хитра. Ось уже півроку тероризує округу і, як відомо тобі, тероризує спритно і чисто. До цього ж часу жодного злочинця не спіймано. Я балакав із селянами. Вони жахаються оцієї проклятої цурки. А потім, це—не лише банда грабіжників. Я повинен і можу довести це...

— Як тобі, сподобаються отакі цифри?—Начміліції витяг папірець із кешені і прочитав: „За півроку в Байталівському районі пограбовано п'ять кооперативів, два радгоспи, чотирьох осіб із громадськими грішми і два колективи. За цей час було ще двоє вбивств.

Маємо шістнадцять грабежів громадських організацій та громадських робітників. Це лише в нашому районі.

— А вірно! Я якось не звернув на це уваги,—здивовано сказав Вася. Товариші з'їхали на високу гору. У яру забіліло Високе. Гаркавенко погнав коня.

Із села назустріч шабайці наближався горбатий яечницький віз. Збоку поважно йшов його власник, присадкуватий чолов'яга з рудою широкою бородою. Він хитнув головою привітання і гукнув:

— Сірнички є? А то от скрутив, а припалити нічим.

Гаркавенко мотнув головою і коротко відповів:

— Нема!

Поминувши шабайку, яечник сів на воза і довго дивився вслід Гаркавенкові й Васі. Коли шабайка зникла в селі за горою, по рудому обличчі, густо всіяному ластовинням поповзла широка злодійкувата посмішка. Яечник спокійно витяг з кешені... коробочок із сірниками припалив цигарку.

3. Справами начміліції цікавляться особи, що ніякого відношення до міліції не мають

За півгодини по тому, як Гаркавенко з Васею помчалися у Високе, до кімнати начміліції ввійшла висока чорнява дівчина з віником і водою в руках.

Вона поволі розчинила вікна і почала застилати постіль. Заславши, склала доладу розкидані газети, книжки й папери.

Прибираючи газети, вона взяла до рук зелену папку, і застигла нерухомо над нею.

Спокійні банькаті очі потемнішали і звузилися, а з боку повних вуст лягло дві невеличких напружених риски.

Дівчина ніби замислилася, а згодом одіклала зелену папку вбік. Далі підійшла до вікна, причинила рями і запнула білою фіранкою шибки. Повернула голову до дверей і, стиснувши зубами нижчу губу, стояла сторожко, напружено прислухаючись до надвірнього шуму.

У другій кімнаті було тихо; навіть чути було, як товсто гуділи невгомні, розбуджені ранком, мухи. Тоді дівчина підійшла до столу і похапливо почала листати папери, що лежали в зеленій папці.

В банькатих очах пропав спокій. Вузькі й блискучі, вони гостро вп'ялися в чорні рядочки друкованих літер.

Дівчина жадібно перечитувала Гаркавенкові нотатки, швидко бігаючи очима по списаних рядках. На одному місці вона спинилася і ще нижче нахилилася до папки. Перечитавши написане, вона старанно зібрала аркуші, згорнула їх, підпорядковуючи так, як вони лежали до цього часу.

Покінчивши з цим, дівчина почала нишпорити в книжках і газетах: листала їх, струшувала, зазірала під накидку, шукаючи чогось. Згодом підійшла до ліжка і зазірнула під подушки.

Далі стала і знову почала прислухатися. У хаті було, як і раніше, тихо. Дівчина обвела очима кімнату і зупинила свій зір на Гаркавенковій шинелі.

М'яко ступаючи, наблизилась до стіни і зняла з гвіздка шинелю. Кешені були порожні; вона підійшла до ліжка і зупинилась біля стільця, що стояв у куточку. На стільці стояла важка невелика залізна скринька.

Дівчина торсоннула дужку—скринька була замкнута. Тоді вона витягла з своєї кешені кільце з ключами.

Жоден ключ не приходився до невеличкої дірочки. Дівчина поставила скриньку на місце і знову замислилась.

Опісля підійшла до вікон, одкинула знову фіранки, розчинила рями, і побризкавши підлогу водою, почала повагом підмітати кімнату. Рухи її знову зробилися спокійні і повільні, а в банькатих очах зник турботний вогник.

1. Гаркавенко й Вася Сокіл тиснуть один одному руку

Товариші підїхали до кооперативної крамниці. Біля неї, чекаючи на Гаркавенка, вже стояв густий натовп селян. Балачки замовкли, гурт розступився.

Назустріч Гаркавенкові вийшов невисокий худорлявий чоловік—голова правління—схвильований, і розгублений.

— Драстуйте, товариші,—привітався він і заговорив, часто кліпаючи віями:—Обчистили нас до ниточки. Позавчора лише крам привезли—мануфактуру, шкуру—так вони й розмітити на дали.

Зачувши голос голови, гурт знову загомонів, кленучи злодіїв. Вася з крамниці чув уривки цього гомону:

— Отак зносили, збирали оті нещасні копійки, а воно на тобі—зрастуйте!—жалівся хрипкуватий голос.

— Нашим добром та хтось легко, без клопоту наживається.

— Щоб їм руки повикручувало од такої роботи!—лаєвся високий загорілий селянин.

— О-о, таким не викрутить. Якби родового сина завив та обчеством викрутили не одну руку, то не пішов би удруге. Дітям, сукин син, заказував би. А то таке: вловлять, посадять, одсидить та й усе.

— Вішати таких треба!

Гаркавенко уважно розглядав підкопану злодіями яму. Від вигону до крамниці тулився невеликий хлівець без дощаної підлоги; злодії легко підкопали м'який ґрунт, пробралися у хлівець, де стояли бочки з гасом, і вже звідти через вікно, виламавши тонкі ґрати, пролізли до крамниці.

Було забрано лише привезену мануфактуру й чорний шкурняк. Крам, усього карбованців на триста. Голова правління розгублено розводив руками й жалівся:

— Це ж прямо, товаришу, заріз. Як яструби налетіли. Ждали ми того краму, аж тримтіли, а воно—на тобі! Хтось за наші гроші шити собі чоботи буде!

Гаркавенко похмуро мовчав. Він спочатку обійшов навколо крамниці, шукаючи будь-яких слідів; низько пригинався до землі, навіть мацав руками траву—слідів не було. Знову повернувся до ями. Вася стояв там навколушки і з таємним виглядом кивнув Гаркавенкові.

— Що таке?—запитав той.

— Ти поглянь, ось тут розсипано якийсь порошок і не тільки в ямі, а й навколо. Ось ти поглянь.

— То вони даремно,—усміхнувся начміліції.

— Що даремно?

— Та ми однаково собаки викликати не будемо—це вони табакою слід посипали. Тут і без цього ніяка собака нічого не почує. За ранок пройшлося мабуть сотні людей.

— Ну, що, товаришу, як воно там, що ви скажете? А то життя немає!—зустріли селяни Гаркавенка. Він знизав плечима і неохоче відповів:

— Важко ще сказати щось певне. Почекайте трохи.

— Півроку вже чекаємо,—озвався хтось понуро в гурті.

— А що ж? Ви хочете, щоб вони сами вам у руки далися? Не на таких напали. Почекайте трохи, наших рук не минуть. Ну, прощавайте!

Товариші мовчки виїхали за село. Вася знав добре вдачу свого товариша. Коли він мовчить—краще не питай, все одно нічого не скаже. Так мовчки проїхали півдороги. Вже біля Байталівки Гаркавенко перший порушив мовчанку:

— Заплутана справа, чорт його побери!—вилаявся він уголос і повернув своє лице до Васи. Тут усе було заздалегідь підготовано, висліджено. Вони знали крамницю, як п'ять своїх пальців. Знали, коли привезено крам і, до того, надзвичайно обережно пограбовано Ти, звичайно, примітив жодної дрібної речі не взято. Грабовано за точним планом.

От тільки одно дивує: невже вони були без підводи? Бо я біля крамниці ніяких слідів не знайшов, а також ніхто із селян не бачив, щоб хто ранком або вночі проїжджав Високим.

— А чого ж ти трусу в селі не зробив?—запитав Вася.

— Е, Васько.—похитав головою Гаркавенко.— Це зайва справа. Невже ти думаєш, що вони такі дурні, щоб ховати пограбований крам у селі, навіть хоча б у них і був свій чоловік.

— А, не місцеві це бува злодії?

— Свої, Височанські, чи як?

— Еге.

— Ні, на мою думку, це одна банда, що ввесь час грабує, а чи є у них тут свій чоловік,—важко сказати, бо можна й не жити в цьому селі, а добре знати його кооператив.

— Як саме?—здивовано запитав Вася.

— А так, що нікому не заборонено, скажім, ходити в Батайлівку й купувати у крамниці, що тобі завгодно.

— А ти не питав прикажчика чи голову правління, чи хто чужий напередодні заходів до них у крамницю й розпитував коли привезуть крам?

Гаркавенко добродушно посміхнувся і на запитання відповів запитанням:

— Ну, а от ти, приміром, знаєш усіх селян з хуторів? Ні? То-то бо й є. А коли ти приходиш у крамницю, то хіба ти питаєш про дрова, а не про крам?

Вася зрозумів, чого усміхнувся Гаркавенко, і сердитий на свою необачність ніяково пробурмотів у відповідь:

— Правда, я й забув за це.

— То-то, друже. Але все таки, я цей клубок розплутаю,—бадьоро промовив начміліції й лягнув по плечу свого товариша — Лихо тільки, що в мене в міліції хлопці молоді, помічника гарного нема, тільки протоколи і, вміють писати, а будь добрий помічник - готове діло.

Вася од Гаркавенкових слів стріпнувся і коля той кінчив, глянув на нього докірливо і запитав:

— А я тобі хіба хто?

— Як „хто“?—перепитав начміліції.

— Хіба з мене помічник поганий.

Гаркавенко розгубився.

— Але ж у тебе робота!

— А хіба я і там, і тут не встигну? Що ж ти мені не віриш, чи що?

— Ні, ти серйозно?—перепитав ще раз здивовано Гаркавенко.

— Цілком серйозно, а ти ж думав як?

— Тоді по руках!

Гаркавенко ляпнув кріпкою рукою Васину долоню.

— Але одна умова,—суворо попередив начміліції.

— Яка?

— Робити все лише за моїми наказами, бо справа нелегенька.

— Слухаю, товаришу начальнику!—чітко по-військовому відповів Вася, приклавши руку до козирка.

Товариші посміхнулися.

5. Рудий яечник зовсім не цікавиться крашанками

Хитра посмішка, що послав рудий яечник услід Гаркавенкові й Васі, хутко зійшла з його лиця. Її змінив вираз турботи й непокою.

Яечник озирнувся, рвучко взяв до рук віжки, що до того часу звисали на полудрабках, і стьобнув коня батогом.

Його щось занепокоїло чи налякало. Невеликі його карі оченята з білими, як у поросяти, віями раз-по-раз позирали назад. Він що раз частіше хвоськав батогом свого коня, хоч кінь і без того швидко, мало не бігом, котив важкого воза.

З'їхавши на довгу спадисту гору, яечник неспокійно озирнувся навколо і, не помітивши нікого, круто звернув із шляху свого коня і поїхав новою вузькою дорогою.

Дорога, на яку звернув яечник, була глуха і нев'їжджена; вона бігла навпрямець до міста глибокими балками й ярами, і рідко хто ганяв цією дорогою свої коні.

З'їхавши далеко із шляху у високі хліба, яечник погнав бігом коня. Ковані великі колеса високо підстрибували на грудках і глибоких вибоїнах, і якби хто глянув сюди, то напевне подумав би, що яечник або п'яний, або згубив розум.

Проїхати такою дорогою навантаженим крашанками возом, значить, не пожаліти крашанок і зробити з них сиру товчену яечню.

Яечник наче забув за це, наче забув, що надворі спека, що зморений кінь змокрів і заморився од бистрого бігу.

Він добре знав місцевість. Сміливо, без вагання він повертав коня на вузькі звороти; проїхавши їх, повертав ніби зовсім у протилежний бік од головної дороги, але проїхавши гони, знову попадав на вибоїстий шлях.

Яечник їхав отак, не спиняючи змореного коня з ранку й до пізнього полудня.

Полуднева спека потроху спадала, у повітрі почулося ледве вловиме віяння вітру. Сонце хололо. Поле наче прокидалося од важкої дрімоти.

Захиталися розбуджені жита, зашелестіли, закивали довгими колосками. Яечник доїхав до великого зеленого луку і, забачивши в лоштовині зустрічну підводу, зупинив свого коня, поправив черезсідельник і поїхав далі повільною ходою.

До міста ще лишався добрий десяток верстов, і, проїхавши довгий луг, яечник знову погнав коня, що встиг уже добре відпочити. Далеко попереду темнів зелений ліс. Яечник повернув воза на ще вужчу дорогу, що вели саме до цього лісу.

Сонце вже було по той бік зеленої стіни і його поодинокі промінці ледве проривали густу зелену завісу. Біля лісу лежало двоє засмаглих людей, неспокійно раз-по-раз поглядаючи на дорогу, якою зараз їхав яечник.

Забачивши воза, кирпатий молодий парубок у новому чорному картузі штовхнув свого костистого, вусатого сусіду.

— Рудий їде!

— Де?—стріпнувся другий.

— А он!

Яечник був уже близько. Він сидів на возі і пильно дивився вперед. Пабачивши вусатого чоловіка й кирпатого парубка, неспокійні його оченята заспокоїлись.

— Драстуйте!—привітався він.

— Здоров!—відповіли разом парубок і вусатий —
Ідеш куди?

— У гості.

— А гостинці везеш?

— Атож!

— А свата бачив?

— Бачив. На оглядини їхав, сердитий та хмурий.

Парубок усміхнувся, а вусатий спокійно промовив:

— Ну, їдь. Бувай!

— Бувайте!

Яечник поїхав далі.

Невелике округове місто лежало без плану на високій крутій горі. Вузькі небруковані вулиці, наче покручені ручаї, розбігалися від центральної великої площі і розгалужувались на десятки ще вужчих вуличок і провулочків.

Уже смеркло, як рудий яечник доїхав до міста і його віз м'яко покотився глухою безіменною вуличкою.

З вулички яечник повернув у ще вужчий провулок, зупинився перед високими дебелими дощаними ворітьми і постукав у шибку. Із двору до хвіртки кинувся собака і гнівно загарчав.

— Цю-цю, Султан, цю-цю!—ласкаво заговорив яечник. Собака радісно заскавучав, мабуть, пізнав знайомий голос.

— Хто там?—озвався хтось із двору товсто і грубо.

— Хазяїн дома?

— Дома.

— Гостей приймаєте?

— Милостя просимо!—пом'якшав грубий голос.

Відчинилися ворота, і перед яечником стала товста присадкувата постать і вдруге проговорила:

— Милостя просимо.

Віз м'яко вкотився у просторий двір. Хазяїн кинувся допомагати рудому ячникові розпрягати коня, а потім обое взяли за воза і вкотили у темний дощаний сарай. Упоравши воза, пішли до хати.

У глупу північ у сараї слабо горів ліхтар. Біля ячникового возу вовтузилися дві темних волохатих у цьому світлі постаті. Ячник і господар двору розвантажували воза. Скинувши верхній шар соломи, вони почали витягати зі споду шматки мануфактури і шкури. У кутку сараю чорніла пащею дірка потайного льоху.

6. Розмова двох невідомих у Глухій Балці

У той час, як рудий ячник і присадкуватий хазяїн двору тихо зносили мануфактуру до потайного льоху, у глибокій балці серед непролазного терника тихо гомоніло двох невідомих. Та попереду, аніж слухати їхню розмову, читач мусить знати, що таке Глуха Балка і де вона.

Отже, мусимо ознайомитись із місцевістю, де буде відбуватися дія. Серед горбкуватих ланів за кілометр від Чорного Хутора простяглася довга з крутими боками, покрита кущами густого й колючого терника Глибока Балка.

Вона спадисто починалася далеко серед ланів і, наближаючись до річки, глибше врізалася у земляні груди. Кінцем своїм балка доходила невеличкої тихої річки, що вливалася у бистрий Дінець.

Селяни не даремно прозвали цей яр Глухою Балкою. Із ранньої весни, як тільки зацвіте терник, і до пізньої осени, до балки мало хто зазирає.

Балка заростає високою, цупкою травою.

Ця трава не годиться ні на корм худобі, ні для іншого вжитку. Та й викосити її не можна. Стрімкі боки яру

теж непридатні для засіву, та й терник на диво живучий—
—не можна ніяк викорчувати.

Пробували були вирубати його, та даремно. Повесні на вирубаному місці виростили знову непролазні хащі.

Зате терник що-осени щедро дарував околиці селам свої ягоди.

Усе це спричинялося до того, що кущів не вирубували і терник буйно розростався, сплітаючись колючим густим віттям, і давав добрий притулок усім, хто не боявся його гострих колючок.

В оцій Глухій Балці і розмовляло двоє невідомих. Вони обое лежали горілиць на простеленій бурці.

— Вивести воно не важко, та потім клопоту не обберешся. Це тобі не голка—у комір не заткнеш,—говорив спокійний голос рівно, без інтонацій.

— А Рудь казав аби вивели. А той чорта сховає!—сперечався другий, жвавіший.—Вивести та провести уміючи треба, а там—його діло. Прибуток—на двох і завдаток обіцяв.

— Знаємо ті завдатки, багато дає!—вперто бубонів перший.

— А хіба скажеш, не давав?

— Хто каже „не давав“? Давав, та мабуть собі поперед у кешеню клав.

— А ти хіба не кладеш? Мало хіба заганяєш?

— Кладу, та не так. Вони більше. Ти перекажи, щоб вони там без усяких шахерів-махерів за вчорашню роботу.

— Не бійся—не обдурять.

— А то чорт їх знає. Рудому пальця в рота не жлади—одкусить.

Вони були замовкли на час, але згодом мовчанку порушив молодший голос:

— Ну, так ти як?

— Що „як“?

— А так, кажи,— візьмемося?

— Та й я ж тобі кажу,— вивести не важко, а вивів— клопіт. Та це ж і підшукати підходящих треба. Чи ти може на прикметі маєш?

— Маю. У комунії в-осени бачив. Справні були. Та й тепер мабуть не стощали.

— Це де,— за хуторами?

— Еге!

— А по скільки ж воно припадає?— запитав перший, і тепер у рівному спокійному голосі майнули нотки зацікавленості й нетерплячки.

— По сотні на брата,— відповів жваво другий.

Перший довго мовчав і, нарешті, так, як і раніше, спокійно і рівно сказав:

— Як по сотні, то можна.— Чвиркнув, вилаявся і додав з жалем:— Тютюну оце нема, таке хоч кизяк пали. Скоро він там уже приїде?

— Не вмреш. Запалиш скоро. Запізнівся значить.

— Він із якого боку буде?

— Із правого.

У цей час у кінці терника далеко десь на луках заіржали коні. Молодший стріпнувся.

— Мабуть приїхав!

Він не помилився. Скоро біля терника, недалеко від річки хтось свиснув тихо і призивно.

Двоє людей підвелось з бурки і, захищаючи руками лице од колючого гілля, поплазували до луку. Хтось свиснув удруге, і свистові відповів другий свист, тихий і довгий. Стало тихо, ніхто вже не тривожив вічної тиші.

7. Радісна зустріч Васи Сокола в Таранівці

Чутки про воскресіння з мертвих Васи Сокола та пограбування крамниці у Високому швидко облетіли околиці села і ще дужче налякали селян.

Наполохані несподіваними наскоками невідомої зграї, селяни були так налякані, що боялися, як зайде сонце, покидати своє село. Лежачи спати, село не було певне, що вночі їхньої крамниці ніхто не пограбує.

Збирали сходи подвоювали нічну сторожу, але даремно. Банда наче знала найслабкіші місця і несподівано налітала туди. Банда ніколи не робила дрібних грабунків, наче нехтувала ними.

Особливо взнаки далася вона кооператорам і робітникам, що мали при собі громадські гроші.

Не одного з них було пограбовано, а то й задушено страшною цуркою. Про банду ходили найрізноманітніші чутки—майже легенди. Жахливий мотузок і цурка стали невмирущою темою щоденних балачок.

Казали, ніби в кожному селі є чоловік, що виказує зграї всі сільські новини, розповідає, що де робиться, хто організовує тракторне товариство, хто збирає громадські гроші.

Такі чутки, іноді втриє перебільшені, нагнали на населення панічний жах і тому, чи варто говорити, що Вася Сокол після своєї зустрічі з бандою став героєм у районі.

Як тільки він повернувся додому в Таранівку, і селяни побачили, що він пішов до сельбуду—всі посунули туди.

В кімнаті осередку нікуди було й пальцем ткнути. Васю оточили з усіх боків, кидали йому сотні запитань; він сидів за столом і радо всміхався до своїх знайомих і в душі був надзвичайно вдячний за таку радісну й гомінку зустріч.

Вася бачив, що всі щиро раді з того, що йому пощастило вихопитися живцем од смерти.

І коли він почав розповідати, як зустріла його банда,— усі принишкли, ніби закам'яніли. Коли Вася розповів, як його врятував Гаркавенко; усі з полегшенням зідхнули і разом загомоніли:

— Найшлася таки спасенна душа, не дала загинути чоловікові!

— Катувати таких треба, душити! Так ото улови й самого цуркою. Чувствуй, сукин син, чувствуй, як воно!

— Чи видано—живого чоловіка ні за що, ні про що на смерть душити?

— Грабуєш—грабуй, а душити за що?!

Всі гомоніли обурено й злісно. Набалакавшись удосталь, стали розходитися. Залишилися самі комсомольці. Вони оточили колом Васю і вже насамоті докладно розпитували свого секретаря:

-- А як воно, таки страшно, Васю?—допитувалася кругловида Маринка.

— А ось попробуй,—зав'яжи шию мотузком,—засміявся Вася. Маринка здригнула—мабуть уявила на своїй шиї страшний мотузок.

— Ай, хай йому! Згадати і то страшно!

— То-то, голубонько.

Хлопці наперебій розповідали свої сільські новини, що сталися за ці три дні без Васі. Новин особливих не було. Готували п'єсу „Борці за мрії“, редколегія випустила стінну газету, була співанка та Гаврик провів уже перше заняття у стрілецькому гуртку.

— А ось і він!—гукнув Павло.

У дверях стояв високий стрункий юнак. Він іще зда- лека розставив руки до обіймів і кинувся до Васі.

— Соколе ти мій ясний,—скрикнув він радісно, жартуючи.—З воскресінням із мертвих поздоровляю. Хто каже—немає чудес на землі? Закройся, Ісусе Христе,—Вася Сокіл теж воскресати вміє!

Він обняв цупким довгими руками Васю і під оплески комсомольців два приятелі почоломкались.

Сміхотун, найкращий футболіст і спортсмен, Гаврик Рямський, син колись багатих батьків, гімназист, а тепер просто собі веселий хлопчина, товаришував з Васею. Він умів усім догодити, і комсомольці Таранівського осередку вважали Гаврика за свого хлопця.

На зборах із Гавриком було завжди весело, на вигоні він умів зацікавити хлопців різними спортивними грами. У драмгуртку найкраще грав дідів та босяків і взагалі був майстер на всі руки. За це його й любив Вася, хоч познайомився з ним недавно—всього лиш півроку. До того часу Гаврик не жив із своїми братами на Чорному Хуторі, а жив, як він казав, у Таврії в свого дядька.

— А я оце прочув, що ти прибув, та з хутора й чкурнув сюди. Не втерпів!—хвалився Гаврик.—Мені оце й досі не віриться, як я тоді з тобою не поїхав. Невже на нас двох напали б?

— Я вже думав про це. Вони наче знали, що йтиму. Тут Вася згадав наказ Гаркавенка як-найменше говорити про зустріч із грабіжниками і несподівано замовк.

А Гаврика, як нарочито зацікавив цей бік справи.

— А ось цікаво, які вони з себе, невже ти не придивився?

— Не розгледів. Темно надзвичайно було,—проговорив Вася і перевів розмову—почав розпитувати Гаврика про стрілецьку роботу в гуртку. Хлопці розходилися.

У сельбуді залишився Вася та Гаврик. Він жваво розповідав про перше заняття стрілецького гуртка, про те, як, на його думку, краще повести заняття в гуртку, про п'єсу, що готує зараз драмгурток. Він завжди умів знайти тему для розмови і був добрим співбесідником.

Вася, слухаючи його, наводив порядок у своїй шафі.

— А оце тобі,—витяг Гаврик білого пакета і подав Васі, коли той зібрався йти додому.

— Що це?

— А ось угадай.

— Не знаю,—знизав плечима Вася.

— Заява моя до комсомолу.

— Твоя?—здивовано перепитав Вася.

— А що ж тут дивного? Я давно бажаю вступити. Хіба ти проти?—трохи злякано запитав Гаврик.

— Як тобі сказати? Я просто здивувався, бо тобі вже здається, років двадцять два. Ну, та нічого, на бюрі розглянемо.

8. Рудий явчник несподівано прибував до Таравівки

Минув тиждень. Потроху вщухли балачки по селах, усі заспокоїлися, хоч і не зовсім, бо знали: поки злодіїв не половлено, доти треба бути готовим до всього. Та й не раз траплялося, що місяць банда не робила наскоків, ніби вона зовсім зникла, а потім ураз несподівано налітала в двох, а то і в трьох місцях зразу.

Гаркавенко наче забув свою обіцянку і Васю—свого помічника. Минув тиждень, а від нього ні чуток, ні наказів. Сокола це образило. Він уже зібрався сам до нього навідатись, але подумавши, порішив,—раз не кличе,—

значить не треба. Став чекати того часу, коли Гарка-
зерко сам озветься. Та й роботи досить, треба викорис-
тати вільний час молоді, поки не почалися жнива.

Що-вечора збиралися в сельбуді на репетицію: іще
два-три вечори і можна буде ставити п'єсу.

Таранівський драмгурток давно вже мріяв про нові
декорації і тому так охоче збирався на репетиції, часто
до півночі просиджуючи в сельбуді, не досипаючи ночей.
І все за якихось карбованців п'ятнадцять, яких не виста-
чало, щоб купити декорації.

На нові декорації й костюми треба мінімум сто кар-
бованців.

Драмгурток уже мав половину. А коли нова п'єса
дасть хоч двадцять карбованців,—зовсім добре.

Над Таранівкою стояв ясний, як сльоза, гарячий пи-
левий ранок. Синє небо було глибоке, прозоре.

Черета давно вже пройшла на пашу, затихли шуми
й крики, і над селом лягала спокійна, нічим нестри-
вожена тиша.

Біля кооперативу, як завжди в будні, було порожньо
і тихо, мало хто забігав, ідучи в поле, купити сірників
або тютюну.

Сьогодні у крамницю привезли краму і три члени
правління робили розцінку.

У цей час із другого кінця в село в'їжджав на своєму
возі знайомий уже читачам рудий яечник. Він їхав тихо
і гукав протяжно, як і гукають завжди всі яечники:

— Давай яй-ця, яй-ця!

З городів бігли заклопотані господині, вибігали на
вулицю, спияли його запитаннями:

— А почім даєш?

— По двадцять.

— Паняй далі, сами будемо їсти—по тридцять уже давали,—ображено гукали господині і додавали:—По тридцять продам!

— По двадцять,—спокійно стояв на своєму яечник.

— Пошукай дурніших.—котилося йому вслід.

Рудий яечник давав нечувано низьку ціну.

Так він об'їхав усе село, не обминаючи жодного провулка і пильно позирав навкруги, ніби вивчав Таранівку, всі її проходи, вулички й будівлі.

Опівдні він під'їхав до школи, розпріг коня, напоїв, дав корму, а потому сам пішов тихою ходою до крамниці.

Яечник поважно привітався, купив тютюну, закурив, і, байдуже слухаючи розмову, іноді вставляв і собі короткі незначні слова. Якось заговорили про злодіїв.

— Так оце живеш і трусишся,—жалівся продавець,—ляжеш і сон не йде. Думки біля крамниці: що, та як, а особливо, як оце крам привезеш; а воно ще кожен день тільки про них і чути. Там обібрали, там задавили.

— І не вловлять ніяк, собачих синів,—озвався русявий чолов'яга.—якби уловити та глянути хоч на одного який він із себе, а то зайшло сонце, а тобі вже в своїй хаті страшно.

А вам чи не страшно їздити?—звернувся наприкінці він до яечника?

— Той байдуже всміхнувся в свою широку руду бороду.

— Страшно, та діватись нікуди—їсти треба.

— А звісно, раз діло таке.

— Страшно, бо кому вмирати хочеться? Яечник обвів усіх очима і казав далі:

— Вискочать, що ти їм? Один, як палець у степу, тільки ти та небо. Криком кричи—ніхто не озветься.

Місяць тому отак мого товариша зустріли. Продав яйця; з города їхав. Найшли вже на другий день у житах. Синій і язик висолопив, без очей—мухи випили.

Яечник замовк, мовчали всі, вражені, його спокійним сповіданням, стояли пригнічені, ніби отой мертвяк лежав тут серед крамниці.

— Розплодилось тепер їх тьма. Уловлять і випустять. А куди йому з тюрюги йти? І йде на старе діло, на легкий хлібець. Звикне собака за возом бігти, то й за саньми не втерпить,—озвався після мовчанки сивий дід Павло.— Не судом їх треба, а самосудом. Уловить, скажемо, громада, та й громадою й суди. Хай скаже громада, убить чи милувать.

—Е, діду, то колись так, а тепер не ті часи. Це б хто його зна, що й було б, у нас народ такий—за кілочок людину вб'є,—обізвався продавець.

— І за кілочок треба-- не бери, сукин син, раз не твій кілочок!—обурився дід,—ич, захитник знайшовся!

Продавець засміявся:

— А хіба злодій не чоловік? Розпитатися треба, чого то він пішов. Є такі, що поневолі ходять. Не бійтеся, влада знає кого куди приткнути.

Яечник уважно подивився на продавця.

Продавець зачиняв крамницю, яечник стояв біля свого воза і довго дивився йому вслід. Той перейшов до-рогу і попрямував до низенької, критої новою соломою хатини, причинив по-хазяйському фіртку і ввішов у двір. Тоді яечник повернувся до свого коня, насипав йому вівса й ліг у холодочку під возом. Солодко позіхнув і заплющив очі.

Надвечір яечник прокинувся, глянув на сонце і почав похапцем запрягати коня.

Виїхавши за Таранівку, він звернув коня до Чорного Хутора, де жив із братами Гаврик Рямський.

Чорний Хутір лежав від Таранівки не більше, як за два кілометри, і рудий яечник за півгодини був там. Зупинився біля двору Рямських і гукнув старшому братові, що стояв біля колодязя:

— Здорові були, люди добрі! Переночувати у вас можна?

— Можна, — поважно відповів старший Рямський.

9. Про Таранівське споживче товариство і невеликий зламаний гвіздок

Крамниця споживчого товариства в Таранівці, як і в кожному селі, була тим місцем, звідки розходилися на всі боки в село чутки й новини. Біля неї завжди збиралися селяни, жінки, діти.

Зіходилися, щоб прицінитися до краму, прицінювалися, а потім відкладали купівлю до іншого разу. Ставали в коло й заводили довгі розмови. Згадували старі часи, порівнювали їх із сучасністю, пригадували свої колишні пригоди, часто з великої світової або громадянської війни.

Балачки ці тривали довгі години, доки моторні жінки приходили заганяти своїх чоловіків додому, та й собі застрявали біля крамниці. Починали розглядати нові чавунці або макітри, сумнівались у їхній якості, придатності, стукали з усіх боків пальцями, прислухалися до дзвінкого дзвону.

Діти, так ті зовсім не покидали крамниці—цілими днями гралися біля неї в цурки, у м'яча. Зазирали у двері, літаючи думками й мріями біля солодких цукерок і пряників.

І коли який малюк підходив до продавця і, гордо протягуючи копійку, вимагав цукерку або пряника—всі дивилися на нього, заздріли і прохали хоч покуштувати, а іноді і того менше,—хоч лизнути солодкої принади. Щасливий малюк відхиляв усі благання, і йому скривджено відповідали:

— Почекай, скупердяго чортів, ось я куплю; попрохаш ти тоді в мене,—і зневажливо з класовою погордою додавали:—Та хіба такий буржуяка дасть. Умре, а не дасть—їсть аж труситься, щоб ти подавився!

У неділю біля крамниці збирався народ, як на ярмарку. Так було й сьогодні.

Над селом тихо плів важкий згук церковного дзвону. Дзвонили до обідні.

Біля крамниці ворухився великий натовп, над ним колихався гамір, голосні розмови.

На вигоні, біля сельбуду, комсомольці ганяли футболу.

Гаврик, високий і в'юнкий, мотався серед хлопців, раз-по-раз спритно вириваючи у них м'яча. Потім комсомольці поділилися на два табори і почали гру.

— Ганяють анахтеми, а в церкві служба божа правиться, а вони ганяють,—озвався незадоволено дідок із хуторів.

— Здоровими хотять бути,—пояснив хтось із гурту.— Наука так велить.

— Витівки то, а не наука. Біля плуга—ото наука.

До дідка приєдналося ще декілька голосів. Загомоніли про те, як колись вони парубкували. нарікали на неслухняність молоді, на комсомол, на безбожництво, а потім, глянувши на гру, задивилися і замовкли.

На вигоні зав'язалася уперта боротьба за м'яч.

Високого парубка оточили двоє хлопців і намагалися вирвати собі м'яч.

— Не давай! Держись!—несподівано вигукнув із гурту веселий з рудою борідкою чоловік.—Держись! Потім побачивши, що парубок губить м'яча, не втерпів і знову загукав:

— Бий! Та лівою бий! Бий, бо вирвуть! Та бий!

До трьох футболістів мчався Гаврик. Він наскочив на них несподівано, зовсім із другого боку, і ловким ударом ноги вибив м'яча і погнав до воріт.

— Ох, та ж сукин син! От так дав!—загомонів навіть дідок.—Ото так ударив! Мабуть уміє.

— Насобачився, бо бач як підскочив, а ті й не помітили.

— А чий то він?

— А покійного панка син. З Чорного Хутора.

— А-а-а, то-то дивлюсь—учений.

На дзвіниці двічі вдарив товстий дзвін і замовк. Гурт заворушився, почав розходитись.

— Ну, до церкви чи що?

— Та пора.

— Ходім, свату. Ходім гріхи богови здавати.

Гурт рідшав, а далі зовсім розійшовся.

У крамниці залишився сам продавець.

На вигоні в цей час комсомольці покинули гру і гуртом посунули до крамниці на чолі з Гавриком.

— Здорова була, чесна кооперація!—гукнув він до продавця.—Ну, як—до соціалізму ще далеко?

— Здрастуй, комсомолія. Поки-що не видно.

— Ну, хто кого?

— Наша взяла.

Хлопці заповнили невеличке приміщення розмовами, сміхом і жартами. Невгомонний Гаврик підхопив два

пуди і поставив на дужку, пропонуючи хлопцям зробити те ж саме. Зав'язалися веселі змагання. Потім натомилися, посідали, почали закурювати.

— Хлопці, у складчину цигарок. Хто хоче? Кладу три копійки! — запропонував Гаврик.

— А копійку можна?

— Клади.

— Я дві.

— Давай.

— Тридцять сім копійок. Товаришу червоний купче, гоніть нам першого сорту.

Служба в церкві кінчилася, од церковної огорожі поповзали групи селян, комахнею розсипалися по вигону.

— Ну, хлопці, милости просимо з нашої хати. Пора трест зачиняти, — попрохав хлопців продавець і почав вигонити їх із крамниці. Підмів швиденько долівку, оглянув і почав замикати двері.

— Коли б продавець уважніше подивився на вікна, а саме на кінчик залізних прогоничів, — він побачив би, як ув одному прогоничі з дірочки зник невеликий іржавий гвіздок.

Хтось нарочито, а може ненароком, витяг його звідти.

10. Чи можна прийняти Гаврила Римського до комсомолу

Сьогодні ж увечері у таранівських комсомольців відбувалися закриті збори.

Розбирали заяву й анкету Гаврика. Покінчивши з усіма формальними заявами, справками, що потрібні при вступі, Вася повагом, підкреслюючи, що це справа серйозна, звернувся до зборів:

— Товариші! Подумайте добре і скажіть з приводу цього свою думку. Думку бюро ми оголосимо в кінці зборів.

Гаврик сидів у кутку за хлопцями мовчки, спокійно позираючи на збори. Іноді посміхався, але посмішка була вимушена й невесела. Гаврик хвилювався.

— Дай мені слово!—попрохав білявий комсомолец Михайло, розумний хлопець і активіст. Підвівся із свого місця і підійшов до столу:

— Ми Гаврика всі добре знаємо. Він хоч із багатой сім'ї, але наш хлопець. Та хіба тепер у комсомолі мало добрих комсомольців—вихідців із нетрудових шарів? Треба підходити до таких товаришів з різною міркою: коли він не підходить—не приймати, а коли він дійсно наш—хай працює з нами. Ми знаємо Гаврика, як гарного робітника, він сам прийшов до нас ув осередок і почав працювати нарівні з нами. Роботу його ви знаєте. Якби в нас усі були такі здатні до роботи, як Гаврик, то ми б далеко пішли вперед. А також без хвальби треба сказати про поведінку його: Гаврикова поведінка краща від поведінки деяких наших комсомольців. На мою думку, Гаврик мусить стати комсомольцем. Ми матимемо в осередку доброго робітника й організатора.

Мишко сів. Коротка мовчанка. Гаврик нерухомо сидів у кутку. Із хвилину мовчали всі, ніби ніхто не знав, що сказати, або погоджувалися з Мишком. Тоді підвівся Вася і раптом заговорив:

— Я слово скажу.—Гаврик здригнув і нашорошився, потім полохливо і стурбовано подивився на Васю.

— Хай нікого не дивує мій виступ,—почав спокійно, виділяючи кожне слово, Вася,—але, як секретар, я мушу сказати свою думку. Буду говорити щиро й відверто.

Ви знаєте, що Гаврик мій товариш що я поважаю Гаврика, особистих сварок у мене з ним не було і я цілком згодний з Мишком, що такі робітники, як Гаврик, потрібні в комсомолі. Але я ніяк не згоден із Мишком, коли він твердо заявляє що ми добре знаємо Гаврика. Хіба можна добре знати людину за якогось півроку? Треба не забувати, що Гаврик вийшов не з нашого кола. Що думав Гаврик і що робив півроку тому—ми не знаємо. Я ще раз підкреслюю, що я не хочу образити Гаврика, зовсім не хочу сказати йому; якщо ти син багатіїв, то ти не можеш бути комсомольцем. Зовсім ні! Ми Гаврика від комсомолу не відштовхнемо, але краще придивимося до нього, бо в нас нема ніяких відомостей з того місця, де Гаврик жив до того часу, як приїхав на хутір до братів.

Збори притихли слухаючи свого секретаря Гаврик втупив очі в долівку. Вимушено-спокійний вираз злетів із його обличчя. Сидів, міцно зціпивши зуби,—він ніколи не думав, ще Сокіл скаже отаку промову. Гаврик ховав од зборів свої очі, бо в них було повно злости.

— І доки ми цілком твердо не скажемо собі, що добре знаємо Гаврика, доти ми не маємо права прийняти його до комсомолу. Це ми мусимо добре запам'ятати.— Вася зробив павзу, підійшов до столу, взяв Гаврикову анкету і знову звернувся до зборів.

— А потім ось що. Зараз Гаврикові двадцять два роки. Коли ми його приймемо до комсомолу з півторарічним стажем, то до того часу, як він стане дійсним комсомольцем, йому буде двадцять чотири. В цей час, як вам відомо, комсомольці з таким віком механічно виходять із союзу. Я кажу цілком щиро: чи є рація Гаврикові вступати до комсомолу?

Вася сів. Гаврик, що сидів увесь час нерухомо, тепер рвучко підвівся і попрохав слова.

— Товариші! У багатьох із вас може скластися думка, що я хочу до комсомолу примазатися, — заговорив він нерівним схвильованим голосом. — Не дивно, бо ви можете подумати, що це йому враз забажалося вступити до комсомолу? Ви знаєте, до дев'ятнадцятого року я жив на хуторі з батьками і робив усе, що вони накажуть мені. Про вступ до комсомолу мені й думати не можна було, бо ви добре знаєте мого батька. Потім я переїхав до Таврії, до дядька, там був цілих сім років, працював у нього все одно, як наймит. Про комсомол там хто й знав.

— Півроку тому повернувся мій брат із армії. Брати заснували культурне господарство. Я приїхав до них допомагати. Вася Сокіл каже, що мені навіть нема рації вступати до комсомолу. Це мене ображає. Я буду радий хоч кандидатом працювати в його лавах.

Гаврик сів. Більше ніхто не брав слова.

— Тепер, товариші, я оголошую думку бюро, — підвівся Вася. — Думка бюро така: „Поки-що од прийняття Гаврика Рямського до комсомолу утриматися. У кого є інша пропозиція?

— У мене, — гукнув із місця Мишко, — прийняти кандидатом.

— Будемо голосувати. Хто за постанову бюро, прошу підвести руки... Дванадцять. Вася бачив, як дехто вагався і рука підводилася непевно, хистко.

— Хто за Мишкову пропозицію?.. — Меншість. Пройшла пропозиція бюро. Тепер коротко поточні справи.

Після зборів Вася підійшов до Гаврика, поклав йому руку на плече:

— Гадаю, ти на мене не сердишся?—запитав він. просто по-товариському.—Ти на моєму місці так само зробив би.

— Ну, що ти, Васю, зовсім і не думав!—скрикнув Гаврик, але Вася відчув, що він сказав це нещиро й вимушено.

11. Гаркавенко рятує від смерті ще одну людину

На ранок продавець відімкнув двері крамниці і став на порозі нерухомо. В очах майнув жах. „Що це, невже й нас?“—кольнула думка його голову.

Таранівський кооператив було пограбовано.

Продавець кинувся з порогу, вибіг на двір і злякано обвів очима вулицю, і, побачивши біля школи діда, загукав:

— Сюди йдіть! Нещастя! Пограбовано!

Сторож тупцем кинувся до нього.

Не більше, як за півгодини біля крамниці стояв густий натовп. Чутка, що крамницю пограбовано, вітром пронеслася по селу. До крамниці бігли з усіх боків малі й великі.

Пограбовано було напрочуд дивно й загадково—через вікно. Прогонича не перерізано, а просто висмикнуто, ніби зсередини хтось витяг залізний гвіздок, що затримував кінець залізяки.

І ще дивніше—гвіздочок лежав тут же на лутці.

В усіх майнула думка, що тут орудували свої злодії, бо хто таки міг витягти зарані гвіздок, як не своя людина?

Продавець стояв блідий, як полотно. На нього дивився підозріло і погрозово стокий натовп. Він добре

бачив, що в усіх причаїлося підозріння і на нього зараз дивляться, як на злодія, хоч поки-що мовчать.

Послали вершника в район. Натовп гудів, голоси перепліталися, гомоніли всі разом, кожен намагався, як найскоріше висловити свої думки.

З цього шуму й вигуків різко відрізнявся сухий голос діда Павла. Він стояв у колі, прямий і високий, широка сива борода аж тіпалася од злости.

Без свого не обійшлося,—гукав він, повертаючи голову на всі боки,—свій гад орудував. Громадо чесна, трус треба вчинити. Всі куточки, всі двори оглянути треба. Як свій ирод крав—найдемо!

Його заклик став сигналом. Натовп колихнувся і ще дужче загудів. До діда приєдналися десятки голосів:

— Трусити треба Трусити! Ведіть, діду, гуртом підемо!

— Люди добрі, як ви?—запитав дід,—як скажете?

Що там казати—трусити треба! Ведіть, діду, вас вибираємо!

— Слід братці е.—гукнув хтось ізбоку біля крамниці.—ось погляньте—прямо до дороги веде. Натовп кинувся туди.

— Де? де? де?

— Цукор розсипано! Солодкого забажалось!

Кроків п'ять од вікна на вигоні стежечкою білів розсипаний цукор, ніби прорвався лантух і цукор цівкою точився на землю.

— Свої орудували! Бачите? Трусити треба, доки не пізно!

Почали з крайніх хат і не обминаючи жодного двору, п'ять обраних людей, на чолі з дідом Павлом, почали оглядати половники, клуні стайні. Переривали солому,

сіно, навіть гній, зазирали у ясла, засіки, бодні Лазили на стоги, горища.

Господар ходив позаду них і, коли нічого ніхто не знаходив, підіймав голову і сміло дивився у вічі натовпу, що чекав напружено за двором.

— Зроду й палички чужої не чіпав. говорив з полегшенням господар двору,—а не то, щоб на такий гріх пішов.

Дійшла чеога до продавцевого двору Натовп застиг, напружився. Продавець метушливо йшов поперед комісії, водив у хату, двір, а потім пішли до току.

На току дід узяв вила і почав розгортати торішню солому, що лежала біля клуні великою купою.

Вила наткнулися на щось тверде. Дід кібцем присів до соломи і руками почав розгортати її: скоро радо скрикнув.

Діда обступили. Він висмикнув із соломи кріпко зав'язаний новий лантух.

— Ти ховав?—грізно спитав він у продавця Той стояв, висолопив очі, як божевільний; йому не вірилося, що це дійсність.

— Люди добрі... Товариші.. Я не знаю...

Дід не слухав його Кістлявими тремтячими пальцями він розв'язував похапливо лантух. У лантухові лежав шматок мануфактури й пара передів.

— Не знаєш?—запитав дід, кепкуючи,—а хто ж знає?

Він узяв лантух і пішов до натовпу на вулицю. Ішов поважно, урочисто, несучи поперед себе нахідку Біля воріт гукнув голосно, щоб усі чули:

— Люди добрі, ось де наше добро! Ось воно! З наших шкіри хотів собі чоботи пошити! Хотів своїх обікраси!

Ворота тріснули і впали додолу. Затамована й не-смілива злість тепер вибухнула. Розлютований натовп кинувся в двір, потрощив ворота, у декого опинилися в руках кілки й паліччя.

— Стійте!— підвів руки дід.— Розпитаємося.

Він підійшов до продавця.

— З ким, кажи, крав?

— Це неправда, товариші... Це хтось...

— З ким, питаємо, крав?— перебив його дід і додав тихо, погрозливо:

— З ким, питаємо? Кажи, бо гірше буде!

Продавець, шукаючи порятунку, обвів натовп божевільними очима. Очі його зустріли байдужі, ненависні погляди.

— Товариші, я не брав. Це підкинуто,— видувив він із себе тихі слова.

— Брешеш!— гримнув дід і вдарив по обличчі передами.

Знову, як нестримана повідь, рвонувся натовп.

— Бий! Бий!

— Убити собаку

— Убити!

Продавець, зім'ятий силою натовпу, упав на землю. Ураз гримнув постріл. Натовп здригнув, замовк і закам'янів. Наче хто перетяв гострим ножом шуми й крики.

Біля воріт стояв начміліції товариш Гаркавенко. У руці йому ще димився наган. Опліч нього стояв Вася Сокіл.

12. Нарада з Гаркавенком і його подарунок

З Таранівки Гаркавенко з Васею повернувся додому. Начміліції був спокійний, ніби нічого й не трапилось, і походжав рівним кроком по хаті.

— Ну й народ,—зупинився він біля Васі і похитав головою;— опізнись ми на хвилинку—пропадай продавець. Пропав би не за понюх табаки. Наробили б собі твої односельчани лиха.

— А хіба ти думаєш, що продавець невинний?—запитав здивовано Вася.

Гаркавенко засміявся:

— Він такий же винний в тім, що крамницю пограбовано, як оце, припустімо, ми з тобою. Тут просто продавцем бажали свої сліди замести й натравити на нього населення.

— А навіщо ж ти його заарештував і тримався з ним на селі, як зі справжнім злодієм?

Гаркавенко причинив двері й тихше заговорив до Васі:

— Це просто формальність. Не заарештувати, не можна. Якби я його звільнив, населення обурилося б ще більше. Воно й так мало вірить нам, а тоді зовсім перестало б вірити. А до того— це мій маневр. Вони хотіли мене збити з пантелику, а я спробую їх. Попробую бити їхні карти їхніми ж козирами. В тому, що продавець невинний я більше, аніж певний. Якщо ти уважно дивився на розсипаний цукор, біля вікна на траві, то мабуть помітив, як розсипався він охайно рівною, тонісінькою стежечкою. Наче нарочито хто розсипав; і це так і є.

Гаркавенко одкинувся на спинку стільця й замовк на хвилинку.

— Ну, а ти, звичайно, не будеш заперечувати, що грабували нашу крамницю свої люди—з Таранівки?—запитав Вася.

— О, це інша справа. Сприводу цього я й покликав тебе до себе. Ми з тобою сьогодні влаштуємо невеличку

нараду, розподілимо нашу роботу. Пора взятись за діло. Час наспів.

Вася радісно подумав: „Нарешті таки“.

Гаркавенко витяг з-під столу великий загорнутий у папір пакунок.

— Отут у мене, так би мовити, сховано лице невідомої банди.— Усміхнувся він до Васі. Я за оцей тиждень побував у тих місцях, де налітала згряя, й усе збирав, що вона залишала після себе. Але давай послідовно—не будемо забігати вперед.

Гаркавенко дістав мапу Н-ської округи й розіклав на столі. Вася потроху почав розуміти свого товариша.

— Це наша округа. Ось поглянь сюди. Червоними лініями підкреслено місця, де були вбивства й грабунки. Ти нічого тут дивного не помічаєш?

Вася мовчав і водив пальцем по мапі, ніби підраховував підкреслені місця.

— На наш район припадає найбільше наскоків і грабунків,—відповів він Гаркавенкові.

— Вірно. Я об'їздив усі ці місця й всюди бачив одне й теж—пограбовано або кооператив, або страховий пункт, або кредитове товариство, або агента, або представника тракторного товариства. Забрано коні—як не в радгоспі, то в комуні. І жодного випадку, щоб злодії пограбували заможного селянина або приватню крамницю.

— Оцим банда як-найкраще показує своє лице—лице не простого грабіжника, якому все одно кого грабувати, а лице банди, яка поставила собі на меті руйнувати державне майно. Можна сказати, що вона робить це не свідомо, бо що їй за рація витратити час і сили на дрібне діло: вона хоче брати найсмачніші шматочки. Але перше

не обходить і другого.—Тепер далі. В окрузі не помилявся, коли послали мене в цей район. Можливо, що банда й не має тут свого постійного кубла, але що Байталівський район її улюблене місце, — у цьому не можна сумніватися. Злодії знають Байталівський район, як свої п'ять пальців. Чи мають вони постійних агентів—важко сказати, але, що вони в курсі всього громадського життя нашого району, що вони знають всі сільські новини, всіх громадських робітників—це факт.

У двері хтось тихо постукав. Гаркавенко замовк і незадоволено озирнувся.

— Зайдіть!—у кімнату ввійшла висока чорнява дівчина, та що так пильно оглядала Гаркавенкові справи.

— Пробачте, я вам, мабуть, перешкоджаю?—грайливо посміхнулася вона.—Я хотіла спитати: вам чай сюди подаги?

— Якщо можна, Ольго Максимівно, подайте через півгодинки.

— Добре,—готовно відповіла дівчина й чомусь пильно глянула на Васю.

— Хто це?—запитав Сокіл, коли дівчина вийшла із хати.

— Племінниця господиніна,—байдуже відповів, Гаркавенко, — ну, тепер далі. Яким способом орудує банда?—Банда має доброго досвідченого керівника й великі зв'язки. Скільки трусів ми не робили, скільки не приглядалися на районних базарах—ніде й ніхто не бачив пограбованого краму, а цілком ясно, що злодії не можуть споживати всього пограбованого майна. Це невігідно, а також і небезпечно. Пограбований крам, на мою думку, попадає, кудись у досвідчені руки, що вміють його добре сплавляти. А до того ж банда добре й озброєна. Ось поглянь сюди.

Гаркавенко розгорнув паунок. У паункові лежали гільзи куль—різних систем і калібрів.

— Це все я знайшов у тих місцях, де відбувались перестрілки із злодіями. Тут тобі й гільзи з бравнінга, з гвинтівки, парабелюма й навіть „Сміт-Вісон“. Так що, друже, ми маємо з тобою сильного супротивника.

— Або от іще.—Гаркавенко показав перепиляну товсту залізну дужку.—Так чисто може перепиляти лише досвідчений слюсар або коваль.

Гаркавенко згорнув паунок. Перев'язав його мотузком і сховав у залізну шухлядку; коли клав паунок у скриньку, витяг відтіля якусь чорну річ, і поклав собі у кешеню.

— Тепер про нашу роботу, вірніше про розподіл роботи.

За дверима тихо щось зашаруділо, ніби хтось пройшов повз кімнати тихим кроком. Гаркавенко замовк і нахилився до Васі. Говорив довго й тихо своєю товаришеві щось на вухо. Той у знак згоди кивав головою.

Напослідок Гаркавенко підвівся й витяг з кешені ту річ, що Вася не розгледів, коли він брав її із скриньки. То був невеличкий бравнінг. Начміліції, подаючи його Васі сказав:

— Сховай на всякий випадок. Набитий. Прекрасна штука. А тепер і чаю можна. Ольго Максимівно!

— Що, Миколо Павловичу,—обізвалася з другої кімнати дівчина.

— Тепер, будь ласка, чайку дайте.

13. З Васі Сокола вийшов би не поганий перукар

Сокіл зранку сидів у кімнаті осередку. Двері були зачинені зсередини на заціпку і ніхто не заважав його дивній роботі.

Він сидів перед великим дзеркалом. З одного боку лежали купою перуки й п'єса „Борці за мрії“, з другого—грим і клей.

Вася приміряв перуку за перукою, клеїв вуса та бороду, підводив очі сірим та чорним олівцем, одягав то чумарку, то піджак.

З дзеркала на нього дивився то молодий парубок з чорними вусиками й бровами, то сивий поважний дід. Нарешті, з'явився суворий літній дядько з невеликою ко-струбатою борідкою, в сірій потертій чумарці.

Дядько задоволено посміхнувся, показав рівні білі зуби й знову поважно насупився. Суворі вуса сховали молоді губи.

Вася пройшовся по кімнаті. Важко по-мужицькому кахикнув, а далі став, широко розставив ноги, вийняв з кешені заялозений кисет і почав закурювати.

З Васі був би добрий артист і перукар. Коли б хто поглянув на нього з боку, то ніколи не сказав би, що бачить перед собою веселого Васю Сокола, а хоч би й упізнав, то сказав би, що Вася вчить якусь ролю.

В кімнаті стояв поважний літній дядько, наче в себе десь на току й спокійно закурював товсту цигарку. Він трохи постояв і знов пройшовся по кімнаті. Зупинився перед дзеркалом, широко посміхнувся й почав швидко знімати бороду, вуса, перуку й чумарку.

Поклавши чумарку в шафу, зібравши грим, Вася вийшов з хати й попростував додому.

Було свято. На вулиці тихо й порожньо.

В церкві щойно відправили службу. Всі розійшлися додому обідати.

По обіді мусила відбутися остання репетиція п'єси. Біля школи в крамниці вже рябіли кольорові плакати,

і сповіщали Таранівку, що п'єса „Борці за мрії“, йтиме сьогодні в сельбуді й хто бажає посміятись хай купує квитки. Отже Васі Соколу—голові драмгуртка треба було поспішати.

Коли він по обіді повертався до сельбуду,—вулиця вже по-святковому гомоніла й співала. Під хатами сиділи купами таранівці, лузгали насіння, перегукувалися з сусідськими гуртками.

На вигоні біля сельбуду, під високими липами метушився веселий барвистий натовп дівчат і хлопців. У тісному колі весело витинала гармонія, чулися дружні вигуки і тупотіння ніг.

Дружні драмгуртківчани вже зійшлися й чекали на Васю. Першою почали репетирувати сцену з Охрьошою й Трошою. Всі, хто був у залі, зайшлися реготом. Охрьошу—грав Гаврик.

Він дістав десь піджак, на якому було десятки два латок різного кольору й форми й не менше дірок. Широка халоба, величезного кльошу тиліпалася розпанахана від самого коліна.

Гаврик сидів за столом, позирав на присутніх байдужими, добрими, придуркуватими очима й чухався так, як тільки умів чухатися Гаврик: разом ногами, руками, ліктями й підборіддям.

Він зазирав усією головою у свою величезну пазуху й витягував відтіля, замість вошей, товсті насінини й трощив на столі.

Суфлер—Маринка задихалася од сміху, ковтала слова й молила Гаврика:

— Ну, грай полегше, бо їй богу не всуфлірую. Ну, Гаврику!

.....

Довгий літній день ішов на спочинок. Вулиця порожніла, години на дві, щоб потім знову ожити увечері, знову наповнитися молодими голосами й піснями.

Репетиція кінчалась.

— Ех, Васю, ну й п'єска.—Казав захоплено Гаврик, скидаючи свій чудернацький піджак.—Хоча стара, а люблю, бо є над чим посміятися й поплакати. Зіграємо ж на совість, не турбуйся. Ти тільки, братухо, посуворіше грай, з вогником, і взагалі, чортом на публіку дивись. Ну, до вечора.

— Ти ж не запізнився!—Гукнув йому вслід Вася.

Вечір спустився на село чорний і теплий. Здавалося, що земля дихає в лице м'яким подихом. У темряві вогники хат здавалися далекими, іскристими, патерчатими.

На далекому кутку села колихалася зажурна пісня.

В сельбуді було вже гомінко й людно. Заля потроху наповнялася людьми. Коло рундука було тісно, шумно.

За лаштунками на темній сцені мотався Вася. Майже всі були загримовані, зодягнені.

Вася приладнав останню декорацію першої дії й ускочив до кімнати, де одягалися хлопці. Побачивши, що між ними нема Гаврика, стурбовано запитав:

— А Гаврик де? Він уже загримувався?

— Та він ще й не приходив.—Озвалися хлопці.

— Та що ви?—Вася скипів.— А ну його, завжди він спізниться.

Згодом Вася знову забіг—Гаврика не було. Він аж за голову взявся.

— Ну його к чорту з його грою, як отак підводити! з-за одного доводиться чекати!

Публіка наповнила вже залю, а Гаврика не було.

Вася бігав злий, як ніколи. Всі йому співчували.

Публіка почала нетерпляче тупотіти ногами й ляскати в долоні. Дали перший дзвоник, щоб заспокоїти глядачів. Гаврика не було.

Тоді Вася рішив послати кого-небудь верхи на хутір. Знайшов Мишка й послав по коня.

За десять хвилин Мишко був верхи біля сельбуду.

— Паняй швидше, хай верхи й собі їде,—наказав Вася Мишкові. Той погнав коня й скоро зник за сельбудом.

Заля, втихомирена й обдурена першим дзвоником, перегодя знову обурено загула й запротестувала. З усіх боків полетіли нарікання й вигуки:

— Починайте!

— Починайте, бо заснемо!

— Дайош „Борці за мрії“, а то боротись почнемо! Тупотіла й вигукувала спокійніша частина публіки, войовничіша—протестувала дужче.

— Шарлатани обдурили!

— Давайте виставу або гроші назад!

За барки таких!

Дали другий дзвоник, але це не допомогло.

— Не обдуриш, давай третій, бо не повіримо!

— Не тягни за душу—третій давай!

— Не махлюйте, знаємо чиї ви! Репетувала публіка. Тоді Вася рішився на останнє—дав третій дзвоник і вийшов на кінець кону.

— Товариші, зараз починаємо, але перед виставою я скажу всього де-кільки слів з приводу цієї п'єси.

Вася гадав, хоч хвилин на десять відтягти увагу публіки.

— Пошвидше, браток.—Жалібно й кумедно попрохав хтось із глибини залі.

— А може й без слів можна почати. — Приєднався другий голос. Хтось засміявся.

— Я, товариші, не довго, тільки пару слів,—почав Вася й не кінчив.

У залю вбіг блідий, переляканий, простоволосий Мишко. Він зупинився й диким голосом гукнув до всіх:

— На Чорному Хуторі всіх подушено!

Цей вигук приголомшив залю, обірвав крики. Стало тихо й страшно.

14. Про Чорний Хутір та його мешканців

До Жовтневої революції на трьох стах десятинах родючої чорноземлі, що кільцем охоплювали Чорний Хутір—панував панок Рямський.

Хто він і звідки прийшов на цю землю—ніхто не знає. Найстаріші таранівські діди розповідають, що одного дня приїхав у село до них чорний присадкуватий чоловічок. Зупинився він у крамаря, а на другий день пішов на хутір оглядати землю, що тоді продавалася.

Він ходив по ланах, колупав залізним істиком землю, на луці рвав траву, нюхав і пробував на зуб.

Отак він за три дні обійшов всі триста десятин. Обдивився кожний клаптик землі, суворо позираючи навколо чорними, як жучок, очима.

Це був старий Рямський—батько Гаврика. Потім пішла чутка, що він купив триста десятин землі й думає на ній оселитися.

У неділю цей чорний чоловічок прийшов у церкву купив найдорожчу свічку, відправив молебня й довго стояв навколяшки перед самим вівтарем, попереду всіх.

Другого дня недалеко від Таранівки почали будувати хату, хліви й городити огорожу.

Через тиждень до чорного чоловічка приїхала його жінка—висока, русява з дітьми—двома хлопчиками й дівчинкою.

Довго не знали Таранівці як величати Рямського. Величати паном—на пана не дуже схожий, робить сам і одяг не дуже панський.

Величати—просто мужиком—теж не можна: на мужика не схожий і одяг не мужицький.

Тоді Таранівці пішли на компроміс—почали величати його й не паном і не мужиком, а панком—панком Рямським.

— Хто то будується?—Питають з інших сел.—А отой чорний панок—відповідають було.

Так і пішло—чорний панок, а далі—Чорний Хутір.

Невсипущий був панок, зранку до вечора мотався нарівні з робітниками. Скрізь устигав—не давав згяти й хвилини. Все поспішав, наче все йому ніколи, наче все йому мало.

І не згадалися Таранівці, як за рік біля луку виріс, немов із землі вийшов, широкий огорожений двір, великий під залізом будинок, довгі хліви, кріпкі комори, високі клуні й молодий садок.

Хутір потонув у буйних житах і пшеницях. На осінь панок вагонами відправляв золоту пшеницю з сусідньої станції й туго набивав грішми свої кешені.

Таранівці дивувалися й заздріли:

— Ну й чоловік, їдять його мухи. Не наче, слово якесь знає.

Заздріли й не любили. Бачили, що панок уміє дерти з них шкуру, краще за пана.

Зайде теля на панків луг—без викупу не вийде. Наймись до панка—як віл робитимеш угору глянути не дасть, хоч буде обідати з тобою й з однієї миски, й спатиме рядом на соломі.

Як підросли діти—війна наспіла. Середнього забрали на війну, Гаврик тоді учився в гімназії

Війна стала початком гибелі Чорного Хутора. За війською гримнула революція.

Історія загибелі Чорного Хутора була надзвичайно проста, подібна до багатьох історій.

Панок Рямський залишився без землі. Діти розвіялись невідомо куди. Середульший на війні застряв. Менший—до дядька в Таврію поїхав. Дочка з білою армією втекла.

Лишився старший син догодовувати батька.

Чорний панок побілів. Революція, наче паморозь принесла на його чорне волосся. Не витримав панок.

Коли повернувся середульший Рямський додому, то не застав батька. І повернувся на диво усім, у гостроверхій буденівці з великою п'ятикутною зіркою на чолі

Дивуватись було з чого, бо пішов він на війну прапорщиком—„його благородієм“.

Невдовзі повернувся з Таврії й молодший—Гаврик.

З тої пори Чорний Хутір знову ожив. Подумали таранівці й на одному сході наділили братів землею, як не-як один таки за них боровся. І брати заклали біля хутора на тридцяти десятинах культурне господарство.

Як тільки повернувся Гаврик з Таврії, він участив до комсомолу. За якихось півроку таранівська молодь вважала його за свого товариша—веселого паливоду.

Всі потроху забували, що Гаврик син чорного й лилого панка Рямського.

На руїнах Чорного Хутора забуяло нове, невеличке, але міцне господарство.

15. Сиву бороду можуть мати й не сиві люди

Зловісна тиша панувала на хуторі. Гаркавенко й Вася зупинили біля воріт своїх зморених коней.

Зачувши страшну звістку, Вася прямо з сельбудинку не жаліючи коня поскакав до Гаркавенка. А звідти, змінивши коня, вони за годину були біля Чорного хутора.

Товариші підійшли до фіртки. Брязкіт заціпки самотньо пролунав у цій зловісній тиші.

На дорозі, що вела з Таранівки, ріс якийсь шум: то група цікавих таранівців простувала й собі до хутора.

— Почекаймо їх, щоб разом піти? — Сказав Вася.

— Не варто, ходімо сами, — відповів Гаркавенко й витяг з кобури револьвера.

Далеко за кудлатими верхами верб сховався червоний, як вогнище ватри, круглий і великий місяць.

Чорна ніч поблідла й заворушилася. На дворі посілішалало. Виринули нерівні обриси будівель, саду огорожі.

— Револьвер у тебе набитий? — запитав Гарка: Васю.

— Набитий, а що?

— Підйди в обход, оглянь луки. Поки ще ніхто не поточив можна при місяці, знайти сліди. Як-що — стріляй.

— Добре.

Тихо, як кішка Вася попрямував до саду.

Розчинені двері чорніли глибокими ямами. Гаркавенко став на порозі, з хвилину прислухався і його вухо вловило ніби тихий стогін, чи то важке зідхання.

Він сміливо переступив поріг, витяг ліхтарик і жовте світло заграло на протилежній стіні блідим зайчиком.

Гаркавенко ступив один крок і ледве не упав—його ноги наткнулись на чийсь тіло. Він оступився й направив промінь під ноги.

Біля самого порогу лежав горілиць зв'язаний Гаврик Рямський. Побачивши світло, він знесило ворухнувся тулубом намагаючись висмикнути з мотузків руки. З другої кімнати знову почувся стогін,—ясно й голосніше.

Гаркавенко нагнувся над Гавриком, миттю розрізав мотузки й висмикнув з рота платок. Хлопець підвівся, болізно посміхнувся, схопив його за руку.

— Дякую, товаришу,—вдячно промовив він.

— Що трапалося?

— Пограбовано й пов'язано.

— Всі живі?!—скрикнув Гаркавенко.

— Всі.

— А там, чорт їх побери, переполоху наробили, сказали, що всіх вас подушено. Я вже зовсім був розгубився. Хто в інших кімнатах?

— Брати й невістка.

Гаврик і Гаркавенко метнулися до другої кімнати. Скоро Рямський засвітив вогонь — начміліції побачив знайому картину грабунку.

Шафи було розчинено, все розкидано. На підлозі без ладу влялися: одежа, подушки, полотна, посуд.

Злодії перевернули в будинкові все догори дном, шукаючи гроші й найцінніших речей. Старший брат Гаврика—Сергій, коли його розв'язали, похмуро обвів кімнату очима й звернувся до Гаркавенка:

Дорогого все шукали. Золота батьківського. Дураки!—І нестримано зі злобою вигукнув:—А свої були!

Голову одрубати дам, що свої! Ускочили, слова не сказали, всі закутані чорними хустками—боялися, щоб не впізнали

— А чорт їх знає,— спокійно відповів середульший Рямський, чорнявий, ставний чоловік.— Може свої, а може й ні, запевняти не доводиться.

— Ви давно з армії?— запитав Гаркавенко, побачивши на його комірі сліди кантів.

— Всього півроку.

— В якій частині були?

— Н-ській дивізії. Демобілізувався давно, а то працював на прикордоні. В Гаркавенкових очах майнула якась думка.

Начміліції почав оглядати кімнату.

Невістка сиділа мовчки без слів, як божевільна. Вона ніби не помічала, що діялося навколо. Їй наче до всього було байдуже. Гаврик згортав до купи всі розкидані речі.

Гаркавенко обдивився кімнату й сів за стіл писати протокола. Проти нього сидів старший Рямський і начміліції байдуже й мляво розпитував про деталі наскоку.

Часто Гаркавенко, ніби забуваючи, проказував вдруге своє запитання й пильно прислухався до відповіді. Очі його кудись дивилися вбік і здавалося, що він думає зовсім про інше, що ні трішки не стосується сьогоднішнього наскоку.

Але це тільки здавалося так. Насправді Гаркавенко надзвичайно уважно слухав те, що йому розповідав Рямський.

... Сьогодні увечері, ледве почало смеркати, сім'я Рямських сіла вечеряти. Гаврик поспішав у Таранівку ним збирався йти Павло— середній брат.

Раптом у двері щось постукало. Вони ніколи так рано не зачиняли хати. Гаврик підвівся, щоб глянути хто там

і в цей час розчинилися двері й у кімнату вскочило трое озброєних людей. Обличчя їм були запнуті чорними хустками. Вони наказали лягати, загрожуючи зброєю. Потім підійшли до старшого, стали випитувати, де гроші. Він віддав усі, що були в нього. — Перед цим вони продали корову.—Злодії найшли і драмгуртківські гроші, що перховувались у Гаврика, і теж забрали, не зважаючи на Гаврикове прохання.

Потім почали допитуватись, де сховано золото. Звичайно, золота не було. Вони штовхнули старшого брата й почали нишпорити по хаті.

Забравши все найдорожче, найкращу одіж, злодії погасили світло, затулили всім рота, наказавши лежати тихо, вискочили з хати.

— Може б лежали до ранку, коли б не ви.—Кінчив суворо Рямський.

Гаркавенко тільки тепер згадав за Васю. Той як пішов і досі не повертався.

Гаркавенко занепокоївся. Не встиг він подумати чи не трапилось з Васею якогось лиха, як десь за садком бухнув постріл. Постріл було зроблено з бравнінга, того, що Гаркавенко подарував своєму товаришеві тиждень тому; в цьому начміліції не сумнівався, бо добре знав згук чорного зручного револьвера.

Начміліції прожогом вилетів з хати й вистрілив у повітря.

.....
Покинувши Гаркавенка, Вася ускочив у садок, пильно вдивляючись уперед, обійшов його. Обдивившись садок, вийшов на луки поглянути на росисту траву.

Місяць уже висів над вербами й росисті луки димилася сивим легким, як серпанок туманом.

Сокіл переліз тин і вже розігнався перестрибнути бур'янисту глибоку канаву, як раптом здригнув і подався назад.

З канави вискочила невідома людина і стрибнула на нього. Вася вистрілив і впав додолу. Він промакнувся і револьвер від сильного удара в руку, впав у бур'ян.

Вася побачив перед собою оскалену бородату людину. Борода була довга й стареча. Зате руки у людини були сильні й міцні. Вони боляче стиснули його за горло. Вася зібрав усі сили, ударив у лице людину, випростався з цупких рук і скочив на ноги.

Людина знову стрибнула до нього й скопила за плечі. Вася, захищаючись, учепився в бороду й ударив людину коліном у живіт.

Сива людина поточилась і борода... лишилась у Васиній руці. Сокіл від несподіванки й собі поточився назад, зачепився за якийсь пеньок і упав навзнак.

Все наче потонуло в тумані. Важкий удар оглушив його голову. Опритомнівши, Вася побачив біля себе Гаркавенка.

— Васю, що з тобою?

Сокіл блимнув на нього, взявся рукою за важку голову й побачив, що він і досі тримає в руці сиву довгу бороду.

— Оглушили кілком.—Нарешті відповів він Гаркавенкові й почав проти місяця розглядати знайому сиву бороду, ту бороду, у якій йому не раз доводилось грати дідів на Таранівській сцені й яка недавно пропала з його шафи.

16. Двоє знову розмовляють у Глухій балці

Сліпуче полудневе сонце палило сьогодні, як ніколи. Безхмарне неосяжне небо дихало на землю гарячим подихом. Колосисті полові лани, буро-зелений очерет

і терни глухої балки стояли сонні й нерухомі: знесилені важкою спекою.

Спека, здавалось, приспала все навкруги, загнала живі істоти в холодки й навіть невгамонне царство Глухої балки принишкло—сховалося в глухій зелені.

Лише незримі стрибунці не відчували спеки й тріщали сотнями тисяч своїх крилець на всі лади у високій траві, але вони ніяк не порушували величної степової тиші, а скорше впліталися в неї й здавалось, що над полями звисла якась дивна і особлива, дзвінка тиша.

Несподівано в кінці балки з'явилася постать кирпатого хлопця з клунком за плечима. Він полохливо озирнувся навкруги й швидким кроком пішов до тернику. Біля тернику знову зупинився й озирнувся. Потім нагнувся, поліз рачки в гущавину.

Це був той кирпатий веселий парубок, що два тижні тому резмовляв біля лісу з рудим яечником.

У гущавині тернику, під високою терниною лежав на чорній великій бурці його вусатий товариш. Він кріпко й солодко спав. Навіть не почув, як з боку його затрищало сухе гілля.

Побачивши, що товариш спить—кирпатий парубок широко усміхнувся своїми пухкими губами й тихо підліз до вусатого. Вусатий безтурботно похрапував. Парубок озирнувся навколо, побачив високу билинку й обережно простяг до неї руку. Вирвав і, тихо провів кінчиком по великому м'ясистому носі товариша. Провів і, одхилився ледве стримуючи сміх.

Товстий м'ясистий ніс кумедно зморщився на переніссі, затримтів. Кирпатий знову торкнув, повів соломинку у ніздру, й упав на бурку ниць. Вусатий чхнув—

прокинувся. Сонно обвів очима, побачив свого товариша й спокійно вилаявся:

— На кої воно матері сон тривожити? Кирпатий качався од сміху.

— Ну й носюрочка! Кахикав він заливаючись од сміху.

— Який є, таким і обходимось. Ти давно?

— Тільки що.

— Ну, як?

— На ять.

— Ну і слава богу,—спокійно відказав вусатий і повів очима на клунок.—І гостинці ж є?

— А як же ж ти думав? Без гостинців не можна.—Заговорив весело парубок і почав розв'язувати клунок. Витяг пляшку горілки й шматок сала, поклав посередині на бурці.—Вусатий жадібно дивився на їжу. Виклавши все, кирпатий сховав у клунок якусь довгу замотану в ганчірку річ.

— Що то?

— Пилка.

— А хіба так не можна?—незадоволено пробурмотів вусатий.

— Нікак ніззя. Дужка товста. Та ти не клопочись: пилочка, як бритва—раз, раз і готово.

— Знаємо ті бритви.

Вусатий знову спинив очі на пляшці; вони блиснули жадібним вогником. Незадоволено забурмотів:

— Таке, раз тільки ковтнуть. Побоялися більше дати. Ну, та давай швидше. Вовтузишся.—Вусатий аж сплюнув.

— Зараз, не умреш, Павлуша... Готово...

Парубок скинув картуза, сів зручніше й пригладив настобурчене волосся.

— Призволяйся, громадянин Павлуша.

Вусатий одним ударом вибив затичку, підняв пляшку на рівень очей, з хвилину розглядав світлу горілку. Потім закріпив пляшку широкою долонею, випнув великий палець й нігтем уперся в половину пляшки. Ніготь розподілив рідину на дві рівних частини. До цієї мірки він мав право пити.

Кирпатий уважно слідкував за цією процедурою, а потім нетерпляче зайорзав на місці й ображено зауважив вусатому:

— Брось, Павлуша, з ким махлюєш? А ну посунь угору нігтя. Жирно буде.

— Хто махлює?— Сердито блимнув на нього вусатий. Але послухався й підняв ніготь трохи вгору. — Ну, будьмо!

— Будьмо.

Вусатий жадібно перекинув пляшку й горілка забулькотіла в горлі. Кирпатий не спускав з його руки очей; і коли той допив горілку до того місця, де вперся ніготь, знову завовтузився на місці й простяг до пляшки руку:

— Полегше, Павлуша, полегше! За ніготь уже перейшло. Вусатий нехотя відірвав пляшку від горла, з жалем подивився на горілку, а потім плюнув і скривився:

— Противна дрянь, будь ти трижди проклята!

Горілка розбуркала його ледачу й спокійну вдачу, він ніби ожив. Понурість, як рукою зняло.

Він притулився до дерева, самозадоволено почав питати кирпатого:

— Ну, а що про мене казали? Згадували?

— Згадували. Казали, як Павлуша там?— Спить мабуть усе?

— Значить згадували, казали чи спить? Я, братушка, спати й робити вмію. Ти ж мене знаєш? Павла Халяву? Таких як я мало. Дрянъ люди. І рудий сволоч. Він мене побачив і юлить, а я дивлюсь на нього і думаю—сволоч ти сволоч; я ж тебе знаю, як халошу свою...

Він замовк і узявся за шматок сала, кинув до рота й мляво заплямкав губами.

Кирпатий став ще веселіший. П'яно посміхаючись дивився на товариша, задоволено мотав головою:

— Ох і діло зробимо. Павлуша, скажи, зробимо? Ти пойми, Павлуша, по сотні на брата. Сотня Павлушці, сотня Ванюшці.

Заходив я до них—водичку пив. П'ю і смотрю, глазами по хлівах нишпорю. Питаю найняться, мовляв, ніззя у вас? З собачкою познакомився. Барбосом зовуть. Хороший собака, кудлатий.

— Та брось ти к чорту свою собачку, перебив кирпатого вусатий,—Рудь про дільожку не казав?

— Казав. Как так не казав. Ділить будемо скоро доходи наші.

— А ти нічого не казав? Ні? Треба було б сказать. Іменно сказати треба було б. Як сказав би...

Вусатий заплющив очі, потім важко підвів голову й пояснив кирпатову:

— Сон клонить.

Посидів трохи й упав на бурку.

Кирпатий Ванюша подивився байдуже на сонного товариша, простяг руку до сала, покрутив шматок біля роту, не знаючи вкусити з якого боку й знову поклав на торбину. Зупинив свої очі на товаришевому носі й промовив до себе з п'яною посмішкою:

— А ніс таки, дійствітельно, як каклета...

17. Ольга вивчає якусь дивну математику

Гаркавенко повернувся з Таранівки додому лише увечері. Здав коня на стайню й побіг переодягатися. Він сьогодні думав піти в кіно: в Тайталівку прибула нова фільма.

Ускочив у кухню й побачив у другій кімнаті Олю— вона сиділа за столом і щось писала. Зачувши кроки Ольга здригнула й злякано подивилася на Гаркавенка...

— Здорові були. Ольго Максимівно.—Весело привітався Гаркавенко. Дівчина метушливо почала згортати свої папери.

— Здрастуйте. Хай вам біс, як ви мене налякали. Де ви пропадали?

Гаркавенко стиснув їй руку й запитав, вказуючи на папери:

— Що це ви насамоті пишете? Мабуть милом дорогому листи?

Ольга почервоніла й закрила руками списані аркуші.

— І таке вигадаете! Куди мені там писати я ж уже стара дівка. Математику проглядаю. Дробі поссті забула— прямо сором.

— Ви математиком займаєтеся? В такий прекрасний вечір? І не соромно вам! Картوما почав докоряти Гаркавенко й простяг ру до старого підручника. З підручника випав густо списаний аркушик паперу. Начміліціт наче не помітив його й не звернув уваги на те, що Ольга злякано схопила папірець.

— Ну вас, засоромили мене!—Грайливо повела вона очима.

Гаркавенко весело й щиро реготав, матлаючи старим підручником.

— Боже мій, математику в такий вечір вивчати!? Сором! Дійсно сором! Знаєте що, Ольго Максимівно? Кидайте ви свою математику й гайда зі мною в кіно. Згода?

Гаркавенко кинув на стіл підручника.

— Миколо Павловичу, слово чести, не могу. Тітка й дядя поїхали в город, сама на хазяйстві.

— І слухати не хочу,—замахав руками Гаркавенко,—одягайтесь і зараз же підемо.

Вася мабуть не впізнав би свого, завжди похмурого й серйозного друга. Його друг тепер, як балакучий кавалер, розсипався перед Ольгою.

— І слухати не хочу. Згода! Я іду переодягатися і через п'ять хвилин ви готові!—Гукнув начміліції й подався до своєї кімнати.

Як тільки Гаркавенко причинив за собою двері, його безтурботний веселий настрій наче вітер розвіяв. Лице знову потьмарилося, брови збіглися до купи. Він підійшов навшпиньки до других дверей, що приходилося до Ольжиної кімнати й зазирнув у невеличку щілину.

Ольга стояла біля столу з підручником у руках і наче вагалася куди покласти свої папери.

Гаркавенко одійшов од дверей, затупотів і голосно гукнув:

— Ольго Максимівно, у вашому розпорядженні всього три хвилини! Гукнув, і знову тихо навшпиньки підійшов до щілини. Ольга тепер стояла біля ліжка й ховала під подушки свої папери. Гаркавенко прожогом метнувся одягатися й за три хвилини був готовий.

— Я іду, Ольго Максимівно. Готові?

— Зараз, зара! Ось хвилиночку... Вже!

Гаркавенко ловко взяв дівчину під руку й повів з хати.

— На довго поїхали ваші?

— Ні, завтра повернуться. Ну, як ваші справи? Нас так ця звістка наполохала

Гаркавенко одмахнувся рукою:

— Не будемо про це Набридло, Ольго Максимівно! Це якась, чорт побери, невловима банда. Вона скоро замучить мене. Кожен день тільки й чуєш, що там пограбовано, там подушено Хай йому біс. Хоч тепер про це годі.

Жартуючи, дійшли до літнього дощаного кіно-театру. Гаркавенко залишив Ольгу, а сам пішов до каси:

— Ви хвилиночку почекайте, а я ось зараз квитки візьму.

Біля каси стояв молодий міліціонер. Начміліції підійшов до нього й сказав йому кілька слів пошепки. Міліціонер пошепки перепитав.

— Зараз тільки як почнеться сеанс? Гаркавенко кивнув головою й пішов з квитками до Ольги.

У невеличкій залі було повнісінько. Ольга й Гаркавенко ледве пролізли на свої місця. Не встигли як слід сісти,—погасло світло. Заграла музика.

Ольга наче ненароком тихо притулила своє плече до Гаркавенка. Він відчув її тіло міцне й запашне. Знайшов її руку, м'яко й ніжно погладив. Рука покійно прийняла ласку.

— Товариш Гаокавенко тут? — Запитав голосно дужий голос в кінці залі.—До телефону з округи негайно кличуть!

Гаркавенко неохоче піднявся й покинув Ольгу.

— Завжди їм ніколи. Негайно все треба. Я, Ольго Максимівно, через чверть години знову буду біля вас. Ви мені частину першу потім розкажете. Гаркавенко стиснув її м'яку руку.

18. За що Халява вилаяв індустріалізацію

Трудовий день колективу „Червона Зоря“ кінчався пізно увечері. Невстигло зайти сонце, як порожній двір наповнився ріжними голосами й згуками.

За ворітьми зачаквав трактор. Колективці поверталися з оранки. До загального шуму ввівся брязкіт плугів і борін. Скоро корів загнали в кошари й почали доїти. Приємно запахло парним молоком.

У садочкові за будинком, сухорлява старенька бабуся Мотря, не зважаючи на свої роки, спритно моталась біля великого казана.

Бабуся обережно відхилила покрішку й набрала гарячого кулешу в ополоник, постудила й з турботним виразом пробувала вечерю.

— Манько, готуй миски!—гукнула вона згодом кудись до хати.—Чуєш?

— Чую, зараз!—Озвалася з сіней кругловида Манька, чорна од вітру й сонця дівчина й почала ладнати в палісадникові довгий стіл.

Смеркалося. Поволі вщухав гомін і метушня. За довгим столом густо вмостилися старі й малі колективці. Вечеряли не поспішаючи, тихо, без балачок.

Повечерявши, чоловіки полягали в садочку спочити, побалакати та покурити. За столом довечерювала бабуся та кругловида Манька.

Голова колективу, широкоплечий чолов'яга з довгими козацькими вусами, скрутив цигарку і з насолодою затягся кріпким табаком. Діти притулилися до батьків, слухаючи розмови.

— Подумати—зілля, а от не одвикнеш!—Промовив здивовано голова колективу, випускаючи дим з рота.

В колективі недавно, після доповіді лікаря було оголошено конкурс—хто швидше кине курити.

Голова колективу перший витяг з кешені кисет з тютюном і сказав, що з цього дня він більше не курить. Всі поздавали кисети жінкам і наказали, як би вони не прохали їх назад—не віддавати!

Сміху потім було—цілий тиждень сміялися. На третій день трапився такий випадок: колективний батько підійшов до своєї жінки й ніби байдуже промовив:

— Палажко, а де мій кисет?

Конкурс провалився, й голові колективу довго не давали проходу.

— На фронті було,—говорив далі голова,—не їси три дні—нічого. Не покуриш день—сам не свій ходиш. Покуриш—очунеш.

Заговорили про жнива, що не сьогодні завтра розпочнуться, потім звернули розмову на урожай, далі на новини: що-де трапилось, а потім замовкли. Натомлене тіло прохало спочинку. Поодинці йшли до хати.

Голова обійшов двір, попричиняв фіртки, поторсав біля стайні важкий замок і солодко позіхаючи пішов і собі до хати.

Ніч чорним наметом покрила колектив „Червону Зорю“.

Опівночі з луку поповз вогкий сивий туман.

Біля ставу з туману тизо виринуло дві темні неясні постаті. Одна вища, друга нижча. Постояли і, сірими привидами посунули до колективського току. Щільно тулячись до огорожі, пройшли тік і зупинилися біля токових воріт.

У дворі загарчав собака. Нижча постать подалася уперед і тихо, ледве чутно, зашепотіла:

— Цю-цю, Барбос. Цю-цю... На-на! Розмахнулася й кинула важкий шматок якоїсь їжі. Собака замовк.

Постаті зупинилися біля дверей.

— Дужку різати треба.—Тихо прошепотіла одна.

Криця обережно шкрябнула тверде залізо.

— Держи, щоб не совалася.

Гостра пила швидко й легко заходила по залізові й заскриготіла, як стрибунець у житі.

— Капни, хай не скриготить. Держи міцніше. Пилка заходила по залізові, роз'їдаючи чим-раз дужче дужку.

Високий наче не почував втоми і його руки як заведена машина рівно й швидко совали пилку.

Собака заспокоєний на час, знову загарчав.—Глухо, а далі—грізно гавкнув. Пилка залякла в руці високого.

— Заткни йому рота.

— Цю-цю, Барбос! Нижчий знову кинув шматок.

Пилка заскриготіла ще тихше, ще обережніше.

Десь далеко заторохтіла підвода. Постаті заніміли. Сховалися за ріг.

— Носить якогось чорта,—зашепотів тихо голос,—нікому тебе пополохати, не їздив би так пізно.

Підвода торохтіла вже зовсім близько, порівнялася з двором, поїхала далі.

Двоє знову підійшли до дверей.

— Скоро там?

— Скоро.

Руки з силою налягли на пилку. Дужка брязнула й розімкнулася. Високий обережно витяг її із залізної петельки, поклав замок на землю, потім штовхнув у плече нижчого й хитнув головою в бік хати.

— Двері зав'яжи й ворота одчини.

Нижчий побіг нагинаючись до хати. Скоро повернувся й прошепотів.

— Відчиняй. Готово...

Високий відхилив двері і потонув у стайні. Навпомацки, обережно посувався, простягнувши вперед руки. Зупинився—його руки наткнулися у темряві на холодне залізо. Він повернувся до дверей.

— Чого ти?

— Сірники дай.

Тихо ступаючи, високий повернувся й пішов у кінець стайні. Рука знову наткнулася на холодне залізо й він заторохтів сірниками.

Слабкий вогник потужно розсунув темряву, освітив стайню і голову тієї людини, що тримала сірник—то був Павло Халява.

Лице його пересмикнула злість. Халява заскрипів зубами й, забувши обережність, вилаяв свого товариша:

— Кирпата заразо, щоб тобі повилазило! Куди ти дивився? В індустрію, в бога, печінки і в тебе!—Ех ти, сатана кирпата!

Кирпа нічого не розумів, злякано озирався.

— Чого ти? Чого ти лаєшся?

— Чого? Іди сюди—побачиш! Халява засвітив другий сірник і високо підняв його вгору. Тоді Кирпа зрозумів злість свого вусатого товариша.

У кінці стайні, де колись стояли коні—блищав новенький трактор.

Колектив три дні тому продав коні й купив „Запорожця“.

19. Начміліції зацікавився математикою

Начміліції самотньо сидів за столом у своєму кабінеті. Просто нього лежав розгорнутий арифметичний задачник. Гаркавенко уважно продивлявся цифри й спису

вав їх на білий листок. Збоку—лежав блок-нот з дивними вправами, які він переписав учора з Ольжиного зошита.

Час-од-часу начміліції підводив голову, нетерпляче позирав на протилежну стіну. Там висів жовтий, старої системи телефон.

Гаркавенко взяв до рук блок-нота, розглядаючи задумливо рядки цифр може в двадцятьє.

Різкий телефонний дзвоник вивів його з задуми. Гаркавенко прожогом кинувся до телефону й припав вухом до трубки.

— Слухаю. Район. Баталівка... Біля телефону начміліції Гаркавенко... Володько, ти? Здоров! Здоров, друже! Що чувати з моєю справою, що тобі надіслав?

Гаркавенко замовк напружено вслухаючись до трубки.

— Що ти кажеш?!—Скрикнув він радо.—Володько, ти молодець! Я не думав, що ти так швидко це зробиш. Ти не можеш уявити, як це вчасно! А ну, які прикмети?.. Вони, вони, вони! Тепер слухай, друже—тобі не траплялося ніколи розбирати шифр, складений з простого дробу?.. Ні... Дуже шкода... Ти питаєш як справа? Е, ні, пробач! Це моя таємниця, потім скажу. Цікава справа, надзвичайна! Питаєш хоч як взагалі?.. Не зовсім, але поки, як то кажуть, слава богу. Мотаюсь як муха в окропі, ніколи й погуляти з місцевим прекрасним полом. А оце знаєш цікавий випадок трапився у колективі „Червона Зоря“. Злодії хотіли вивести коні. Слухай, слухай! Перепиляли дужку, заходять у стайню по коні і щоб ти думав зустріли вони там?.. Невгадав... Трактор. Тепер тільки й розмов у нас, що про цей випадок. Ну, Володю, прощавай. Балакав би довше, та ніколи. Негайно, як тільки одержиш відомості, що я прохав у тебе,—дзвони! Дуже й дуже потрібні. На все!

Гаркавенко повісив трубку й пішов до столу. Розгорнув задачник. Перелистав всі сторінки, уважно переглянувши вправи. Він звіряв дроби, написані в блокноті, з дробами, що були в підручникові і не міг знайти подібних вправ.

Начміліції роздратовано відсунув від себе книжку й взявся безпорадно за голову. Згодом струснув головою, ніби відганяючи від себе втому, підсунув до себе папір і ще завзятіше почав креслити й перекреслювати дивні дроби, підставляючи до них різні літери.

Нічого не виходило. Гаркавенко стиснув зубами олівець і одсунув од себе списаний папір.

Він довго сидів, одкинувши голову на спинку стільця, стомлений марудною роботою, його очі блукали без думки по сірій стелі.—Перевів погляд на стіл, побачив газети, що купую лежали з боку нього, згадав, що не читав ще сьогодні нічого. Узяв верхні й почав переглядати заголовки. Раптом очі спинились на чорних літерах:

ВЕЧІР ПОЛІТКАТОРЖАН

У Гаркавенкових очах зникла байдужість і втома. Він нахилився до столу, підсунув до себе лампу й почав читати невелику замітку під цим заголовком.

Невідомо чого так зацікавила оця невеличка репортерська замітка про вечір старих політкаторжан, що відбувся три дні тому в столиці. Під заголовком стояло:

„Вчора у клубі політкаторжан відбувся вечір спогадів політв'язнів.

Наче стало перед очі жахливе й страшне минуле з його кривавою боротьбою, з його сірими казематами, кайданами—коли старі борці Революції згадували тривожний шлях своєї боротьби.

Переповнена зала вслухалася в кожне слово сивих, знесилених в'язницями, героїв.

Вони згадували деталі щоденних тоді арештів, згадували жорстокі допити, глухі стіни в'язниць, холодний, далекий Сибір. Казали, що іноді їм не віряться, що все те минуло.

Наприкінці двоє старих більшовиків показали слухачам, як їм доводилося у в'язниці „мовчки“ розмовляти із своїми товаришами через товсті стіни кажер.

На сцену принесли велику дошку й товариші продемонстрували найвідоміший і найлегший вид перестукування“.

Гаркавенко підвівся зі стільця й нервово заходив по кімнаті.

Рука м'яла густе волосся. Потім підійшов до столу, не сідаючи на стілець, скопив перший, що попав під руку чистий аркушик і почав креслити на ньому стовпцем, послідовно усі літери абетки.

Спочатку він накреслив літери отаким стовпцем:

А, Б, В, Г, Г, Д
Е, Є, Ж, З, И, Й
І, Ї, К, Л, М, Н
О, П, Р, С, Т, У
Ф, Х Ц, Ч, Ш, Щ
Ю, Я, Ь.

Накресливши, Гаркавенко пильно почав переглядати дріб написаний в блокноті й знову перевів очі на літери.

Швидко підрахував рядки й рішуче закреслив написані літери.

Дістав чистий аркушик і знову почав писати літери, але тепер отак:

А, Б, В, Г, Г, Д, Е,
Є, Ж, З, И, Й, І, І,
К, Л, М, Н, О, П, Р,
С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч,
Ш, Щ, Ю, Я, Ъ.

Гаркавенко підсунув до себе блок-нот з дробом. Довго сидів, позираючи час од часу в блок-нот та в абетку й писав над дробом літери.

Згодом начміліції згорнув папірець, сховав блок-нот у кешеню. Задоволено потер руки й заходив по кімнаті, весело насвистуючи марш Буденного.

20. Бороду, приклеєну столярним клеєм, приклеїти далеко легше, як відірвати

У п'ятницю до Таранівки погожим ранком прямувало двоє обірваних і обвішаних торбинками старців.

Замурзаний кирпатий поводитир з запухлим лицем— парубійко років 25, тихо вів високого обідрамого старця. У кирпатового хлопця було перев'язане одне око.

Старці зійшли на бугор і почали спускатися до Таранівки. З високого шпиля видно було все село. Широко без ладу розкинулися хати й двори в розлогіх балці, довгій і покрученій. Над вербами й левадами висів легкий ранішній туман.

Уздівши село, поводитир посміхнувся пухкими губами до старця—високого з сивимиву сами й промовив:

— А ну проробимо репетицію. Закрой, Павлушо, свої карі глазки Високий скосив очі й вилипавши білки відповів спокійно:

— Шкандиляй, шкандиляй далі.

Поводатир, що йшов до цього часу рівним дебелим кроком, почав волочити праву ногу, ніби вона зроду була в нього хворою.

— Подайте, народ християнський, на пропитаніє калікам нещасним, на війні пострадавшим,—проказав жалібно кирпатий і засміявся.—на ять, каліки. А хороше це діло бджолки божі, підставив личико, скусають і як футбол, мати рідна не впізнає.

Коли б не кирпатий ніс поводитиря, важко було б пізнати у цій парі, нерозлучних друзів: Павла Халяву й Ванюшу Кирпу.

Попереду показалася підвода.

— Перестань, Кирпа, дуру валяти, бачиш їдуть,—зупинив суворо Халява Ванюшу й скосив очі. Кирпа ще дужче поволік ногу. Підвода поїхала далі.

Починалося село.

— Підряд?—тихо запитав Кирпа.

— Підряд катай.

Халява йшов, важко ступаючи, як завправський сліпець. Посеред двору господар ладнав воза. Халява скинув шапку й глухо загугнявив:

— Подайте, за ради господа нашого спасителя Христа, каліці невидющій, отруєному на війні газами германськими.

— Параско, винеси милостину!—Гукнув господар до жінки й знову нахилився до воза.

— Хай господь посилає вам многі літа й щастя. Урожаю вам багатого,—цілуючи хліб побажав Халява й кинув шматок у торбу.

Кирпа в цей час злодійкувато нишпорив одним оком по-підвір'ю, пильно оглядаючи коняку, що стояла біля ясел.

У другому дворі відбулася подібна сцена. Вони заходили у двори, стукали у вікна—Халява гугнявив на пропитаніє, а Кирпа злодійкувато оглядав двір. Кирпа мав прекрасну пам'ять; варто було йому обійти лише раз чуже село, оглянути його двори щоб знати усі входи й виходи.

До обіда Халява й Кирпа обійшли всю Таранівку. Потім повернули до криниці спочивати.

Криниця самотньо стояла за селом, обсаджена старими вербами. Кирпа прослав у холодочку піджак, скинув торбу і з насолодою простягся на зеленій траві.

— Хай йому чорт, натрудив ногу, аж ние. Добре тобі, скосив глазки й ходи спокійно,—пожалівся він Халяві.

— Скоси ти свої, то чи слізьми не вмнешся,—пбнуро, як і завжди відповів Халява,—воно то конешно, правди віде діти, насобачився я, то й нічого. Змалку цим інтересувався. У школі було залишить нас учителька без обіду, а ми й почнемо у старців грати та очі вивертати—хто дужче. Довиртаємось було, аж вії запухнуть.

Він глянув на повні торби й похитав головою:

— Викидати жалко, як не як—хліб.

Кирпа мляво відповів:

— Дають, чорти, всі як на зло. Хоч би одна чортяка сказала бог дасть. Аж упрів поки доніс. Нічого, я його в полі швидко розтикаю.

Полежали трохи мовчки й знову заговорили:

— А воно і тут, Павлуша, підходящого нічого немає. По одній шкапині більше, а як і дві, так ребрами світять.

— Збіднів народ і вкрасти нічого.

— Як би не лінія така, то воно б можна. У пузатих єсть.

— Як би ж то не так.

Халява підвівся й поглянув на сонце.

— Ходім, пора.

— А хіба сьогодні край треба?

— Раз кажу, значить треба. Посилку сьогодні должна передати. Халява ліниво підвів своє тіло, за ним нехотя підвівся й Кирпа.

— Парить, хай йому чорт!

Селом ішли тихо. Кирпа важко волік ногу, а за селом побачивши, що навколо нема нікого, пішли швидко до Байталівки.

Кирпа почав викидати із своєї торбини шматки. В цей час позаду них із високого жита обережно висунулася бородата людина.

Коли б Кирпа й Халява частіше позирали назад, вони б напевне помітили, що бородата людина у сірій чумарці слідкує за ними ще з самої Таранівки.

У Байталівці Кирпа знову поволік ногу, а Халява скосив очі. Тепер вони не заходили в двори, проминули провулок, попростували до центра Байталівки.

Бородата людина не відставала ні на крок від них.

Хат за сто од квартири Гаркавенка, Халява й Кирпа почали заходити в двори. Бородата людина уважно слідкувала за ними. У дворах Кирпа не оглядав пильно стінь, вони поспішали кудись.

Бородата людина раптом нашорошилася й зупинилась. Старці повернули до Гаркавенкового двору. Людина метнулася в провулок і побачивши, що навколо немає нікого, перелізла тин, садком добігла на тік і стала біля стогу. З току було добре видно старців.

Бородата людина бачила, як кирпатий поводатир постукав у вікно, а високий сивий сліпець голосно загугнявив:

— Дайте на пропітання каліці невидючій.

З хати вибігла Ольга.

Бородата людина сполохано озирнулась, почувши позад себе чиїсь швидкі кроки.

З садочку йшов Гаркавенко. Людина бачила, як він гостро окинув її поглядом і пішов далі. Бородата людина несподівано посміхнулася хотіла щось сказати Гаркавенкові, але не встигла вимовити слова.

Гаркавенко, що пройшов вже мимо неї, несподівано круто повернувся й вихопив револьвера. В лице людині дивилося чорне дуло.

Дивно, в очах бородатої людини Гаркавенко не помітив ні жаху, занадто молоді очі цієї людини ніби сміялися з нього.

Начміліції простяг руку до штучної бороди. Він ще здалі помітив, що під рудою борідкою сховалося чиєсь безбороде лице.

Гаркавенко смикнув бороду, й тоді тільки очі в людини перестали сміятися, на них з'явилися, ніби од болі сльози й молодий голос зашепотів, благаючи, Гаркавенка:

— Гаркавенко, пусти не рви так!. Вона приклеєна столярським клеєм.

Гаркавенко пустив бороду, похилився до соломи, звалений дужим сміхом, бо пізнав голос свого товариша Васі Сокола, а Вася, ніби не помічаючи товаришевого сміху дивився у двір, але старців там уже не було.

21. Двоє закоханих і...

Ще з вечора на Таранівку почала наповзати важка попеляста хмара. Вона чим-далі розповзалася й що-раз більше покривала собою обрій.

Хмара повзла вперед тихо, уперто й до ночі закрила більшу половину неба. Хмара густішала, попелястий колір почорнів. Хмара звисала грізно, зловісно.

Чекали на дужу грозу. Скоро вдалені прогуркотів приглушено перший грім. Ще дальній і слабій.

Байталівка стояла тихо, наче принишкла, покрита чорною липучою темрявою.

У цій темряві ледве помітним силуетом з вигону швидко посувалася вперед чиясь закутана постать. Вона обминула школу, виконком, тулячись до тинів пішла до Гаркавенкової квартири.

Біля двору постать несподівано зникла, наче провалилась, але скоро виринула у дворі біля вікна Ольжиної квартири.

Постать, мабуть, перелізла паркан і палісадником проскочила непомітно у двір.

Ольжине вікно було запнуте білою легкою фіранкою, у темряві світилося жовтою чотирикутною плямою. Постать підкралася до вікна й тихо, ледве чутно стукнула тричі в шибку.

Під закутаним гостроверхим дощовиком ховався молодий парубок. Біля вікна парубок старано сховав своє лице у глибоку відлогу.

Фіранки на вікні легко загойдалися, наче чиясь рука необережно шарпонула їх. Це був сигнал. Постать зникла.

У кімнаті погасло світло й згодом брязнула біля дверей залізна защіпка.

Закутана дівоча фігура збігла легко з рундука й подалася током у сад. Парубок, схований під чорним дощовиком, рвонувся назустріч і обійняв дівчину. Дівчина злякано потягла хлопця за руку в сад.

Не встигли вони зникнути у гущавині саду, як од великого ожереду торішньої соломи виринула третя невисока постать невідомої людини. Третя постать перебігла тихо тік, і собі зникла в кущах.

Там вона лягла у високу траву й поплазувала вперед. Проповзла метрів п'ять і припала до трави під великим густим кущем. Метрів за три од того місця, де лягла у траву невідома людина—сиділи у густих кущах Ольга й парубок.

Людина почула жагучі поцілунки і тихий неясний шепіт. Підвелася й знову проповзла метрів два. Тепер до її вуха ясно долітали слова:

— Скучила?—допитувався молодий голос.

— Ні. Ні трішечки.—Жартівливо відповідала Ольга.

— А чого горнешся?

— Холодно.

— Ах, ти моя, голубонько! Знову жагучий поцілунок.— Це ж два тижні не бачив. Чекав не дочекався побачення. А ти теж гарна не могла раніше передати.

— Ну який бо ти. Не можна було,—він увесь час крутився дома. Ризикувати я не збирался й не збираюсь.

— А в округу він надовго?

— Ні—ранком повернеться.—Дівчина помовчала й після павзи грайливо промовила: —А знаєш, він не такий вайло як я попереду думала. Такий кавалер, що й перед тобою не поступиться. У неділю я з ним у кіно була. Солов'єм розсипався. І знаєш що,—здається клюнула рибка. Побачить мене—червоніє, соромиться і мліє, як хлоп'я.

— Ой, Олюнько, дивись!—Погрозився жартома хлопець, але в жартівливій погрозі чулися ревниві нотки. Дівчина це відчула.

— Ех, ти—уже злякався.—Докірливо сказала вона.

— Ні, що ти!

— Кинь, голубе, мене не проведеш.

Раптом спокійне повітря шарпонував теплий вітер. Десь далеко креснула блискавка, прогуркотів грім уже близько й дужче.

Другий порив вітру налетів несподівано й дужо.

Верхи дерев зашуміли, заколихалися. Знову блиснула дальня блискавка й знову прогуркотів грім.

— Гроза буде.—Незадоволено проговорив хлопець.

— Нічого, я клуню відперла.—Заспокоїла дівчина.

На левадах зашуміли кудлаті верби. Вітер зривався часто й де-далі дужче шматував спокійну передгрозову тишу. Враз зробилося холодно. Зовсім близько промайнула золота блискавка, ніби сковзнулася по чорній хмарі.

— Тікаймо... — Дівчина зірвалася на ноги й потягла за собою хлопця.

Дужий грім заглушив шуми дерев. Великі, важкі краплі часто посипались з чорного неба і заляпали на зелених листках. Почалася злива.

Як тільки Ольга й парубок зникли на току, третя людина хутко підвелася з трави, крадькома пішла стежкою до клуні. Вона зупинилася біля високих дощатих дверей і довго стояла припавши до дощок. Намагалася почути тиху розмову.

Коли блискавка різала пільму, можна було бачити її мокру зігнуту спину. Людина не звертала уваги на зливу наче не помічала, що з неї вже давно ручаями тече вода,—прикіпила до дверей, але даремно. Дужий грім заважав почути жодне слово з тихої розмови.

Нарешті людина покинула двері, сховалася під низьку стріху й навромацки пішла понад стіною. В кінці низенької

глухої стіни невідома людина зупинилася й знову припала вухом до великої щілини.

Тепер вона стояла профілем до стіни, й коли золота блискавка розсікала темряву, вона на мить освітлювала мокре, напружене лице... товариша Гаркавенка.

22. Про бородату людяву й дейсівський бінокль

З високої могили, золотої од цвіту сонячників, Чорний хутір було видно, як на долоні. Він стояв, немов лялька у зеленому вінкові луку, саду й поля.

З могили видно найдрібніші деталі садиби Рямських.

Під горою над луками в густому вишнику стояв дебелий критий залізом будинок з великими вікнами й високим ганком. Од будинку під гору розлігся довгий і широкий огорожений дощаним парканом двір із стайнями, хлівами й коморами.

Зараз же за двором лежав просторий тік з високою гостроверхою клунею й половниками. Ліворуч зеленів густий фруктовий сад з невеличкою пасікою й левадою. Біля саду серед зеленої трави срібно блищав проти сонця, як величезне люстро в зеленій рямці, довгий ставок. А навколо з усіх боків до хутора щільно горнулися колосисті поля. З високої могили можна було, навіть неозброєним оком, розглядіти, як по блискучій поверхні ставка, тихо плавала жовта купка невеликих пухнатих каченят, на чолі з сизою спокійною качкою.

На дорозі, що пробігала недалеко від високої могили, з'явився невідомо звідкіля літній чолов'яга. Він ішов стомленим кроком, за плечима у нього теліпалася невеличка заялозена торбинка. В одній руці він тримав згорнутий не новий піджак, а в другій—довгу сучкувату палицю.

Чолов'яга був схожий на замореного заробітчанина, що пройшов мабуть, не одну сотню верств, шукаючи собі роботи.

Дійшовши до могили, він озирнувся і побачив зелен вузькі звороти серед високого хліба, що вели прямо на вершок високої могили й, не вагаючись пішов зеленою стежкою вгору.

Коли високі жита сховали людину, втома покинула його ноги. Чолов'яга пішов уперед швидким упевненим кроком.

Він швидко зійшов на гору й сховався в густих золотистих сонячниках. На вершкові могили він подивився пильно вбік Чорного хутора і почав розстилати на землю свій старий піджак.

Та чолов'яга не думав спочивати. Розіслав піджак, ліг зручніше, розв'язав торбинку й обережно витяг звітлія загорнутий у газету великий чорний цейсівський бінокль. Протер об'єктиви і направив їх на подвір'я Рямських.

Бінокль наблизив до його очей хутір, і садиба стала перед ним як гарний, чіткий знімок на великому екрані.

На хуторі було порожньо, за півгодини на подвір'я ніхто не показувався з хати. Але чоловік уперто не спускав з нього пукатих об'єктивів бінокля. Він лише переводив їх з подвір'я на ставок, на луки, на тік і на широку закурену дорогу.

Іноді на дорозі з'являлася селянська підвода або самотня постать, тоді об'єктиви бінокля довго дивилися їм услід доки вони зовсім не зникали в хлібах. Людина знову наводила бінокль на подвір'я Рямських.

Сонце стояло вже високо й сіяло з гори гаряче проміння. З обличчя чолов'яги, що так уперто не спускав очей з Чорного хутора котилися великі краплі поту.

Він ніби не помічав спеки, лише час-од-часу спокійно торкався рукавом свого спітнілого високого чола. Чоло було на диво молоде, непорізане зморшками, хоч чолові'язі можна було сміливо дати років тридцять-тридцять п'ять.

Раптом у нього занепокоїлися очі. Він підвівся, проповз трохи вперед і ще дужче підставив свою голову під гаряче проміння сонця.

Протер бінокль і знову направив його на лан, покритий високим житом.

Лан починався зараз же за гостроверхою клунею. Пальці людини, що спокійно до цього часу тримали бінокль, нервово затримтіли.

У бінокль добре було видно, як за клунею з жита висунулася чиясь голова, боязко озирнулася й, мабуть, не помітивши нічого загрозливого—вийшла з жита й швидко подалась до клуні.

То був молодий парубок. Він підійшов до широкх дверей, швидко мазнув чимсь по дошці й зник у клуні. На дверях лишилася невелика біла кружалка.

Знову на хуторі надовго стало мертво й порожньо.

Людина ніби не почувала втоми й не віднімала від очей бінокля.

Минула добра година і невтомні пальці, що тримали бінокль, вдруге нервово затримтіли.

З хати вийшов Гаврик Рямський, сонно потягся наче зі сну й повагом почимчикував до клуні. Біля клуні зупинився—побачив кружалку. Зітер її й сміливо відкрив двері.

Швидко він вийшов з клуні, щільно притулив двері й подався до хати. Тоді подвір'я Рямських наче прокинулося зі сну.

З хати вийшла невістка з глечиком у руках, а за нею Гаврик з великою макітрою. Вони пішли до льоху.

З льоху повернулася лише невістка.

В цей час у двір увійшла жінка з граблями й низько уклонила Гавриковій невістці; побачивши її, невістка сполохано причинила льох і швидко заговорила до жінки, хитаючи готовно головою.

Чужа жінка пішла до криниці—вона очевидно прохала дозволу набрати води.

Пальці невідомого чолов'яги, що слідкував за подвір'ям Чорного хутора, ще дужче: вп'ялися у бінокль.

Невістка наче забула, що в льоху Гаврик—вона спокійно накинула двері на защіпку й пішла до хати.

Тінь здивовання потьмарила обличчя людини з біноклем. Але не надовго. Чолов'яга захвилювався, направив об'єктиви на тік до клуні, в цей час звідти спокійно вийшов Гаврик з оберемком соломи й пішов спокійно до стайні.

Скоро на зміну дня мусив прийти вечір, але людина не кидала свого місця. Тепер вона пильно розглядала у бінокль підводу рудого ячника, що зупинився біля воріт Чорного хутора.

З двору вийшов старший Рямський і відчинив ворота. Ячник в'їхав у двір. До возу підійшов старший Рямський, заговорив до ячника, той підійшов до передка й засунув руку під солому. Невідома людина з біноклем добре бачила, як рудий ячник витяг з передка два револьвери й опасливо глянувши навколо, передав зброю старшому Рямському.

Рямський швидко схвав револьвери в кешеню. Ячник витяг ще невеличкий клунок і старший Рямський поніс його до хати.

Сутеніло. Невідома людина сховала бінокль, похляпиво згорнула піджак, і як не дивно для її років—побігла бігом зеленими зворотами вниз.

23. Гаркавенко дивує Васю

Вася Сокіл не вбів, а увірвався до Гаркавенкового кабінету, важко дихаючи від бистрого бігу—й ледве не збив з ніг свого товариша. Гаркавенко стояв на порозі, мабуть, зібрався кудись іти.

— Ти?! От добре! Я до тебе зібрався їхати!—скрикнув начміліції, удрівши Васю. Той перевів дух.

— А я теж до тебе. От добре, що ти дома. Справи важливі... я відкрив штаб банди—зашепотів Вася.—Я довго слідкував за ними і нарешті...

— Відкрив кубло...—перебив з усмішкою Гаркавенко—на Чорному хуторі. Так чи ні?

Вася роззявив рота й витріщив очі.

— А ти звідки знаєш?!

— Знаю, коли кажу. На обличчі у тебе написано.

Вася розсердився:

— Ні—ти покинь жарти! Звідки ти знаєш?!

Вася був, як ніколи вражений цією несподіванкою. Хвилину тому він не знав де діти ту буйну радість, коли біг до Гаркавенка, щоб розповісти як йому пощастило відкрити кубло, а тепер таке розчарування!—Гаркавенко знає те, що він вважав за таємницю.

Невже Гаркавенко раніше від його довідався й розмотав клубок? А може він, Вася, попав у дурні. Може там нічого страшного немає.

Але ні. Він же на власні очі бачив і певен, що на Чорному хуторі не все гаразд.

За одну мить у Васиній голові промайнуло не менше, як півсотні найрізноманітніших думок і здогадів. Він стояв і розгублено позирав на Гаркавенка.

Начміліції дивився на Васю й хитра посмішка не покидала його лиця. Нарешті він ляпнув по плечу Сокола й промовив:

— Ну, годі. Потім побалакаємо, а зараз гайда на коні й на хутір.—Гаркавенко говорив цілком серйозно. Не дивися на мене так розгублено, ти не помилився.

— Так ти скажи звідки ти все це знаєш?

— А ти думав, що ти тільки знаєш. Ні, голубчику, товаришочку мій, Гаркавенко надзвичайно хитрий чолов'яга.—Жартома відхилявся начміліції.

— Ну, скажи чого ж ти?!

— Ніколи—це довга справа.—Рішуче відказав Гаркавенко й покинув жартувати.—За діло.—Маєш набой?

— Маю три чи що.

Гаркавенко метнувся до столу, швидко витяг відтіля коробочок з набоями.

— Набивай револьвер і зараз же на коні. До ночі мусимо бути на хуторі поки підоспіє міліція. Як на зло ще вчора всіх викликали на села! Поки вони підоспіють—ми попробуємо не випустити нікого з хутора.

Гаркавенко нахилився до столу, вирвав аркушик з блокноту й написав:

Товаришу Крамер!

Негайно, як тільки прибудете до району, беріть чотирьох міліціонерів і їдьте Байталівською дорогою до Чорного хутора.

На лузі біля верби зупиняйтесь і свисніть тричі. Я буду там. У відповідь свисну двічі.

Гаркавенко.

Начміліції поклав папірець у конверт, заклеїв і написав:

Заступникові начміліції тов. Крамеру

— Черговий!—Гукнув Гаркавенко.

До кімнати ускочив молодий міліціонер.

— Слухаю, що треба?

— Як тільки повернеться товариш Крамер, віддайте йому негайно цього конверта. Не загубіть.

— Що ви,—не загублю!

— А тепер осідлайте двох коней: Рябчика й Ворона. Пошвидше, будь ласка.

— Слухаю!

Міліціонер вийшов з кімнати. Гаркавенко знову звернувся до Васі, міряючи кроками кабінет.

— Ти давно з хутора?—Вася здивовано подивився на нього, але відповів:

— Прямо звідти.

— Ячник уже приїхав:—такий з рудою бородою?

— Прибув; ще до заходу сонця.

Гаркавенко знову заходив по кімнаті, а Вася сів на вікно й вдесяте запитував себе:

„Звідки він все знає. Дивно, чорт його візьми! А втім, хіба такого проведеш? Хіба я з учорашнього дня знаю Гаркавенка“. На порозі з'явився міліціонер.

— Коні готові.

— Дякую. Вася гайда! Не забудьте листа передати Крамеру.—Нагадав ще раз Гаркавенко черговому.

— Та що ви, товаришу Гаркавенко?!—аж образився той.—Не перший раз, не мала дитина.

Гаркавенко підійшов до Рябчика, легко стрибнув у сідло. Стрункий красивий коник нетерпляче затанцював під ним. Вася сів на Ворона.

— Ну, гайда!—Гаркавенко злегка вдарив Рябчика і кінь легко зірвався з місця.

— Може зараз скажеш?—запитав Вася догнавши Гаркавенового коня.

— Ну, й нетерплячий. Серйозно, довга історія, потім узнаєш.

— Але все ж таки я не помилився?

— Ні.

Вася замовк і вже більше не досаджав товаришеві, хоча й увесь час ламав собі голову над тим: звідки міг Гаркавенко знати, те, що на його думку знає лиш один—Вася Сокіл. У полі зовсім стемніло і Гаркавенко дав повну волю своєму бистрому Рябчикові. Ворон не відставав від товариша й Васі не доводилось підганяти його.

24. Лист, у якому написано білим по білому

Очі звикли до темряви, коли начміліції й Вася почали з'їжджати з гори біля Чорного хутора.

Гаркавенко пустив свого коня тихою ходою. Копита м'яко торкалися куряви дороги й вершники посувалися вперед, тихо, без шуму.

Доїхали до луків і зупинилися. Недалечко бовванів кудлатий верх самотньої верби; начміліції повернув до неї свого Рябчика. Кінь пірнув у високі густі коноплі, тільки голова начміліції неясно маячила попереду Васі.

Розумний Ворон ні на крок не відставав од Рябчика й прокладеним слідом нетерпляче поспішав за своїм товаришем. Він іноді навіть поривався випередити його.

Над коноплями здіймалися теплі й терпкі запахи. Коні, ніби пливли в густій коноплі. Вершники швидко наближались до верби.

Верба була стара, гілляста. Тонке й гнучке гілля пасмами звисало й аж торкалося високої трави. Начміліці зліз з коня й повів його під темне шатро верби. Прив'язав до стовбура. Це була надійна схованка для коней—за два кроки не можна було розглядіти—чи є хто під вербою. Начміліці нахилився до Васиного вуха:

— Коні залишимо тут, а сами підійдемо до хутора. Головне: нікого не випустити з садиби. Без допомоги—все одно нічого не зробимо, та й не варто розпочинати справу вночі, а як підоспіє Крамер з міліціонерами—оточимо хутір і вдосвіта почнемо наступ. А зараз—до садиби. Дивись в обидва. Спробуєм не стріляти—хоч щоб там не було... Не варто полахати всю зграю, бо вона може розлетіться, а тоді шукай вітра в полі.

Гаркавенко вийшов з-під верби, але знову зупинився й торкнувся Васиного вуха:

— Я забув—собаки в садибі є?

— Є аж три.

— Злі?

— Як тигри.

— Це гірше, я гадав непомітно проскочити у двір.

Гаркавенко витяг револьвер, зігнувся, пильно вдивляючись у темряву, подався вперед.

Садиба Рямських стояла чорна, німа й мертва, як пустка, бовваніючи покоровленими обрисями.

Товариші не пройшли і ста кроків, не дійшли ще й ставка, як Гаркавенко раптом зупинився, смикнув однією рукою Васю, а другою вказав убік себе, на луки. Вася завмер, намагався побачити що-небудь на чорних луках. Він скоро зрозумів чого зупинився Гаркавенко.

Далеко на луку блимнув червоною жаринкою вогник, мабуть,—цигарки,—згодом хтось стримано кахикнув.

— Лягай.—Наказав пошепки Гаркавенко й перший простягся на траві.

До них навпростець наближалася висока постать. Час од часу блимала цигарка червоною крапкою в темряві.

Скоро стало чути кроки й шелест трави, зовсім близько замаячив темний високий силует.

— Він іде прямо на нас. Як тільки підійде, кидайся під ноги. Треба затримати...—Проговорив Гаркавенко.

Чорний силует наближався до товаришів. Ось уже він зовсім близько, чути важкі кроки, навіть чути, як невідомий зморено дихає.

Ще крок і людина буде біля Васі.

Сокіл стрибнув прожогом і охопив руками ноги невідомої людини.

Людина захиталася, заборсалася і впала на траву.

На неї стрибнув Гаркавенко. З горла людини вихопився хрипкий вигук. Гаркавенкова рука обірвала його. Начміліції широкою долонею щільно затулив рота—другою схопив за горло.

Тоді людина рвонулася, зібрала всі свої сили, щоб визволити горло від Гаркавенкових пальців. Вона мала не аби-яку силу—схопила Гаркавенка в свої обійми—тисла що сили, совала ногами, намагалася скинути з них Васіне тіло.

Гаркавенко не пускав долоні од рота й ще дужче тиснув горло. Людина захарчала. Гаркавенко нахилився до її вуха:

— Не пручайся, бо задушу.

Довге тіло вгамувалося. Людина втихомирилася. Гаркавенко миттю покинув горло й вихопив револьвера. Холодне дуло торкнулося голови полоненого.

— Хоч один згук, хоч одне слово—розвалю голову!

Людина спокійно лежала ніби зовсім не думала вставати.

— Зав'язи рота.—Наказав Васі Гаркавенко й коли рота було зав'язано, начміліції не віднімаючи револьвера од голови, штовхнув полоненого й пошепки сказав:

— Лягай на живіт—руки на спину—в'язати будемо.

Високий покірно ліг ниць. Хвилина—й Вася скрутив ремінем його довгі руки.

— А тепер тихо плазом до верби.

Під вербою Гаркавенко витяг лихтарик і навів світло на лице полоненого. Лихтарик освітив понуре вусате обличчя Павла Халяви.

— Розв'язи йому рота,—звернувся Гаркавенко до Васі й сказав Халяві:

— Гукнеш підмогу—вб'ю. Хто такий будеш?

— Людина.—Спокійно відповів Халява.

Начміліції нахмурих брови:

— А ну, не шуткуй. Документи є?

— Немає.

— Чого на хутір ішов?

— На який хутір?

— Не валяй дурня. Кажі, з однієї компанії, що зараз на хуторі збирається?

— Гаркавенко уп'явся гострим поглядом у лице Халяви й помітив, як у того тихо здригнули щелепи.

— Не знаю ніяких компаній—сам собі компанія.

— А ну обшукай його.

Вася підійшов до Халяви, поліїв до глибоких кишень, потім зняв картуза, почав обмацувати підкладку.

Під руками зашарудів папір. Вася витяг невеликий зім'ятий папірець і протяг Гаркавенкові.

— А ну, подивись на світлі, що воно?

Гаркавенко обдивився з усіх боків папірець, білий нічим не списаний і байдуже кинув додолу.

— Шукай далі.

Гаркавенко не помилився. Як тільки він кинув додолу аркушик, Халява наче ненароком випростав ногу й каблучком наступив на зім'ятий папірець. Гаркавенко скоса слідкував за кожним рухом Халяви й скрикнув:

— Піймався, голубе, а ну прийми ногу... Куди тиснеш?

Тепер у Халяви вже помітно затанцювали желваки. Гаркавенко підняв аркушик, розгорнув і витяг сірники.

— Засвіти сірник і держи рівно.—Попрохав Васю й почав водити аркушик над вогником.

На білому папері з'явилися спочатку темні літери, а потім цілі слова.

— Це що?

— Не знаю.—Похмуро відповів Халява.

Гаркавенко простяг Васі папірець.

— Читай. Це один з тих листів, де пишеться білим то білому.

На папірці стягло:

Прибути сам не можу, зброю передав Рудьом ще на тому тижні. Хай Кирпа принесе мою частку.

Він скоро буде у мене.

Підпису не було.

— А як це?—здивовано запитав Вася.

— Просто молоком на папері написано.—Гаркавенко з усмішкою запитав у Халяви:—Так ти і тепер не знаєш? Той мовчав, потупивши очі.

— Знаєш що?—заговорив до нього Гаркавенко просто й щиро,—ти попався й вже не вирвешся, скажи, краще буде: скільки зараз вас на хуторі?

Халява понуро мовчав.

— Діло твоє,—кинув сердито Гаркавенко, й турботно звернувся до Васі.—Крамера чогось досі немає, чи він не повернувся з села?

Потім стріпнувся, нова думка припала йому в голову.

— Знаєш що, я зараз беру оцього молодчика й везу до району, а там беру людей, а може Крамера зустріню дорогою. Через годину буду знову тут. Як ти, нічого проти не маєш?—Вася погодився.

Гаркавенко підсадив на коня Халяву, розв'язав йому одну руку, а другу закрутив за спину й зв'язав повідки своїх коней.

— Держись—наказав Халяві й стрибнув на коня.—Ну, Васю, всього. Через годину я буду знову тут. Свисну тричі. Дивись в обидва.

25. Вася на своїй шні знову відчуває страшну петлю

Коні потонули у високих коноплях. Вася лишився під вербою. Навколо знову запанувала сторожка тиша.

Сокіл постояв з хвилину, ніби прислухаючись до далекого перепелиного крику й вийшов з-під верби. Подумав трохи й ліг у траву.

Вася плазував до хуторського ставу. Гадав долізти непомітно до загати, прилягти там і звідти слідкувати за садибою. Звідти, як-найкраще можна було бачити ворота, подвір'я, сад і луки.

Вася повз, зупинявся, прислухався до найменшого шелесту, підводив голову, вдивлявся у темряву й знову повз до темних верб, що вартовими обступили хуторський ставок.

Очі його добре звикли до темряви. Він уже бачив не лише темні контури Чорного хутора, але й міг розгледіти ворота, огорожу й темні вікна будинку.

Ось уже й загата. Вася плазом зліз на бугор, глянув уперед. Подвір'я було зовсім близько—кращого місця не треба шукати.

Але з загати не видно було току. Його затуляли довгі хліви—маячили лише високі верхи торішнього ожереду та клуні.

Коли Вася міг би із свого місця бачити тік, він напевне побачив би, як з клуні вийшла постать, пройшла тік і через високий хліб вийшла на дорогу.

Потім постать повернула на луки, — зникла й виринула далеко в траві. Постояла трохи й повернула назад до садиби.

Але тепер постать поверталась до току не старою дорогою, а мала намір проскочити до клуні через загату. Постать раптом зупинилася, лягла на землю—вона побачила кроків за двадцять попереду Васіну голову.

Не помітивши нічого у дворі, Вася знову простягся на загаті, тоді постать тихо почала задкувати до луку—там вона підвелася на ноги, побігла до дороги й ускочила в жито.

Виринула постать біля клуні. І не більше, як через чверть години на тому місці, звідки постать побачила голову Васі—з'явилося дві постаті.

Вони боязко плазували спадистим боком загати до того місця, де чорніла Васіна голова.

Вася зібрався востаннє глянути на подвір'я й повертати до верби, бо скоро вже мав прибути туди Гаркавенко.

Сокіл не встиг, навіть, підвести голову, щоб глянути, як два важких тіла впали на нього. На голову хтось накинув темний лантух і чийсь руки кріпко стисли горло. В очах пішли червоні кола. Ноги хтось обмотував мотузком.

— Револьвер візьми і несім. — Наказав чийсь знайомий голос.

Васю підхопили дужі руки й понесли невідомо куди. Несли недовго. Близько рипнули двері і його важко кинули на тверду землю. Хтось почав знімати з голови чорний лантух.

Вася не помилився, коли подумав, що голос, який наказав нести його,—знайомий. Коли з його голови зняли лантух, він побачив, що лежить у великому сараї, біля нього стоїть невеличкий лихтарик, а далі високий і стрункий Гаврик Рямський, той веселий безтурботний Гаврик, що недавно прохав на зборах прийняти його до комсомолу. Але тепер стояв не веселий Гаврик, на його вустах не грала посмішка, в очах не світився веселий вогник. Тепер очі його палали люттю, а губи кривила зла посмішка.

— Ну, товаришу Соколе, доброго здоров'я, як себе почуваете?—Заговорив він, зробивши наголос на слові товариш.

Вася нічого не відповідав.

— Чого ж мовчите, товаришу, відповідайте Чи може я вам не рівня, бо я не з вашого ж кола. —Іронізував Гаврик. Потім не стримав злости, нахилився й зашепотів прямо в лице:—Сволоч комунська—підглядати ліз. Ми тебе підглянемо. Забув як обнімає шию цурка, якщо забув—нагадаємо. Мовчиш, сволоч? Мовчиш? Кажі, сам чи хто з тобою?

Вася мовчав, він сціпив зуби—ухвалив не випустити із свого рота жодного звука. Думки його були далеко. Він думав: де зараз Гаркавенко, невже йому доведеться загинути отут від підлих бандитських рук? Невже Гаркавенко ще раз не врятує його.

Гаврик розлютовано штовхнув його під бік.

— Кажі, бо примусимо сказати. Признавайся, боягузе, проклятий. На зборах же своїх ти балакуєш. Там ти вмієш балакати. Хамлюго, чого ж мовчиш?

Гаврик замовк, а потім несподівано засміявся й кепкуючи заговорив знову:

— Злякався, товаришок, не бійся я не вовк. Ти ж сам казав, що я хлопець хороший. Пригадуєш на комсомольських зборах, як мою заяву розбирали. Забув? Погана, значить, у тебе пам'ять. А я ніколи, нічого не забуваю.

Вася, ніби не слухав Рямського. Він дивився на другого кирпатого парубка, що стояв біля дверей.

Що він міг зробити, коли його ноги й руки кріпко зв'язано шпагатом?

А Гаврик лютував. Він уже не мав змоги насміхатися:

— Будеш говорити, сволоч? Уб'ю! Задушу, мерзото рямська! Мовчиш? О, ти, браток, заговориш, коли твою шию знову обкрутить мотузок. Рямський замахнувся й ударив у лице Васю.

Сокіл не витерпів і чітко, ненависно вимовив:

— Бандит!

У Гаврика скаженіли очі. На дворі хтось свиснув:

— Кличуть.—Звернувся кирпатий парубок до Гаврика. Рямський вийшов з комори й наказав:

— Дивися за ним.

Парубок підійшов до Васі, зацікавлено почав розглядати його і несподівано парубкове лице розповзлося в широку посмішку і він просто заговорив до Васі:

— А правда, товаришок, сцапали ми тебе ловко? Ти тільки голову підвів, а ми тебе—хлоп!

Вася здивовано подивився на просте Кирпине лице. Що це він; шуткує чи ні? Може випитати хоче й при-

кидається таким простим і щирим. Так ні—лице веселе, посмішка нероблена щира.

Парубок допитувався:

— Ні, ти скажи, тьохнуло серце? Ти таки признайся.

Вася не втерпів, посміхнувся, але не відповів нічого.

— Мовчиш, мовляв, чорт тебе знає хто ти. Воно й вірно ляпати язиком ніколи не треба, а я от не можу—язик у мене легкий, як побачу чоловіка, так мені й говорити хочеться.

За дверима почулися кроки.—Кирпа одійшов од Васі. У комору увійшов Гаврик з рудим ячником. Ячник був чимсь стурбований і сердитий. Він нахилився до Васі й гостро запитав:

— Ти балакатимеш? Говори, бо гірше буде—ми не шуткуємо.

Вася мовчав.

Ячник нахилився до Гаврика й Вася почув лише жахі слова:

— Души, чорт з ним...

Вася побачив у Гаврика довгий мотузок і на нього війнуло страшним холодком. Значить вони не шуткують.

Гаврик рішуче підійшов до нього й накинув на шию мотуз. Сокіл метнувся, хотів скрикнути. Рямський ткнув у рота якусь ганчірку й повернувся до Кирпатого:

— Чого стоїш, очі витріщив? Держи... І не доказав.

Близько, зовсім близько—гримнув лункий постріл за ним другий... третій... четвертий... Рямський дико зірвався на ноги й метнувся до дверей. Кирпа зачувши постріли, перший вискочив з комори.

Перевернутий лихтар блимнув і погас.

„Що це таке, невже прибув Гаркавенко? А може він шукає мене і його підстрілили?“—заскакали у голові ко-

лючі думки. Потривожена пострілами тиша хутко заспокоїлася.

Вася рвонув руки, та даремно. Шпагат ще дужче вп'явся в тіло.

Тільки в скрутному стані приходять сміливі думки й різні дивовижні плани.

Вася згадав, що він бачив у кутку, як тільки розплющив очі,—старий покинутий плуг, і тепер в його голові народилася нервова думка.

Він перевернувся на другий бік і покотив своє тіло у куток. Так вершок за вершком—доки не зупинився біля старого плуга, і його ноги торкнулися іржавого лемеша.

Сокіл звів догори скручені ноги, намацав плуга. Леміш торкнувся кріпкого шпагату. Вася засовав ногами. Раз, ще раз, ще! Скоро почув, як шпагат звільнив ноги від болючих обіймів.

Ноги вільні. Тепер руки мусять позбавитися шпагату. Вася сів, підсунувся спиною до леміша й просунув руки вперед так, що лемеш опинився поміж ними.

.. Вася не вірив. Він хотів крикнути з радощів, коли з насолодою підвів набряклі руки.

Тихо, обережно посунувся до дверей і його рука намацала важкий довгий залізний прут.

Відхилив двері. На подвір'ї тихо й порожню. Вискочив з комори. Навколо занадто тихо. Навіть чути, як кров стукає в скронях.

Вася побіг до воріт, кріпко стиснувши залізний прут. Як жалко, що чорного бравнінга нема в руках!

За воротами хотів упасти й пірнути в траву, сховатися, але грізний голос зупинив його:

— Стій!

26. Яструби востаннє показують свої гострі кігті

Вася замахнувся важкою залізкою і ладний був уже вдарити того, хто став на дорозі. Але знову надзвичайно знайомий голос грізно прошепотів:

— Стій—стрілятиму!

— Гаркавенко?!

— Вася?!

Залізка впала на траву. Гаркавенко потяг за собою Васю обурено й сердито.

— Ну, та чорт його знає—що таке. Де ти пропав? Ти ледве не зіпсував нам усього плану.

— Почекай, ти ж не знаєш причини...

— А, кинь ти свої причини. Ти не мусив заходити так далеко. Я підійшов, шукаючи тебе, до самого двору, і мусив одстрелюватись. Ми їх наполохали.

— І дуже добре. Коли б ти не вистрелив, я не стояв би отут із тобою. Лежав би мабуть зараз, як і отоді, на шляху... Вони схопили мене на луках. Коли ти вистрелив, у мене на шиї вже була петля.

— Та що ти?!

— Вони всі там. Непокояться, що нема отого вусатого.

З трави підвелася чиясь голова. Рука Гаркавенка торкнулася револьвера.

— Ви, товаришу Крамер?

— Я. Знайшли товариша?

— Знайшов. Ось він, живий і здоровий. А ви розставили хлопців?

— Уже. З усіх чотирьох боків. З гори—Турченко, із саду—Бодня, з лугу—Мотренко. Тільки знаєте, товаришу Гаркавенку, до Мотренка треба послати допомогу. Од клуні жита недалеко—втекти можуть.

— Тоді ви гайда до Турченка, а я звідси з Соколом. Дивіться добре. Скоро зійде місяць—тоді не втечуть.

— Слухаю.

Крамер зник у житі. Гаркавенко повернувся до Васи:

— Ми заляжемо за ставом, щоб не випустити їх до сходу місяця—тоді вони наші. Їх небагато: всього лише п'ять чоловіка.

— А звідки ти знаєш?—здивовано запитав Вася.

— Вусатий сказав.

— Заговорив таки.

— Заговорив.

На току бухнув постріл, за ним забухкали другі.

— Лягай! Пробують прорватися. Дивись.

Гаркавенко звів свого карабіна і застиг. Біля воріт вирнула чорна постать. Гаркавенко вистрелив. Постать зникла. І в цей час загримали часті рясні вибухи на току, біля саду й у лузі.

— Вони кинулись на всі чотири боки,—пояснив пошепки Гаркавенко і нервово додав:—Хоч би місяць скоріше—тоді наші.

Нарешті почав сходити довгожданий місяць. За горбом спочатку загравою далекої пожежі зажеврив чорний небозвід. Згодом небозвід поблід, ширше розсунулася чорна завіса і стало видно більший шмат гори. Нарешті з'явився кінчик червоного кола.

Вася ще ніколи не бачив таким схвильованим свого товариша, як зараз.

Гаркавенко не зводив очей з гори, наче молив місяць, щоб той підводився над горою швидше.

Місяць байдуже випинався над полями, тихо й повільно.

Через півгодини місяць повис рудим футболом над ланами.

Тоді Гаркавенко зідхнув, так ніби з його плечей зсунулася неймовірна вага.

— Тепер наші,—сказав він твердо.

— Не зовсім,—озвався Вася.

— Воно, звичайно, до певної міри, але я не буду Гаркавенком, коли в мене оці пташки не сидітимуть у клітці або не лежатимуть нерухомо отут на хуторі.

— І ми можемо лежати.

— А ти що—боїшся?

— Хто тобі сказав?

— Ну, годі. Ти поглянь на хутір, як на долоні. Ось хай поткнуться.

А хутір дійсно при світлі місяця наче випнувся на горі. Гаркавенко мав рацію запевняти, що зграя не насмілиться з'явитися на подвір'ї. Це мабуть добре розуміли і бандити. Хутір стояв мовчазний, німий і тихий.

Але й нашим друзям не можна було тепер висувати голів із своїх засід. Смерть зоріла за ними з мовчазного Чорного Хутора.

Гаркавенко ухвалив до ранку не розпочинати наступу. До того ж треба було за всяку ціну виявити місце, де бандити зосередили свої головні сили. А це зробити було не так легко.

Коротку липневу ніч занепокоїв ясний ранок. Луки задимились ранішнім туманом, покрилися рясно чистою рососою.

На хуторі було, як і раніш, тихо й мертво.

Заблищало сонце і почало шматувати туман. Недалеко від товаришів підвелася з трави голова Крамеря. Він підліз до Гаркавенка й запитав, що далі робити.

— Ніхто вночі у вас не прорвався?

— Здається ніхто. Тричі пробували.

Гаркавенко на хвилину замислився.

— Знаєте що, товаришу, спробуйте підлізти на тік і загляньте за купу отих дубків, що недалеко од току. Якщо займете, у вас буде прекрасна позиція для обстрілу хати й двору.

— А хіба ви гадаєте, що вони засіли в хаті? Уночі вони стріляли з клуні.

— Не буду запевняти, що в хаті, але десь поблизу неї. У дворі—напевно.

— Слухаю.

Крамер поплазував до себе на гору.

Гаркавенко не спускав очей із току і бачив, як його заступник з Турченком ускочили в яму і побігли, нагинаючись, до товстих дубків. Несподівано Гаркавенко здригнув.

Великі ворота клуні задимилися. Звідти гримнуло разом декілька пострілів. Крамер похитнувся і впав у канаву.

Турченко подбіг до дубків, почав одстрілюватися, пускаючи кулю за кулею в дощані двері клуні. З клуні відповідали дружними сальвами.

— Що за чорт!—скрикнув здивовано начміліції.

— Чого ти?

— Та невже вони в клуні, — не може бути!

В цей час із току долетів голосний Турченків заклик:

— На підмогу! Вони тут—у клуні!

Од саду й лугу до току, стрибаючи в канаву, побігли Бодня й Мотренко. Гаркавенко вагався, він не знав, що робити, і хотів уже кинутись за хлопцями, але зупинився і схопив Васю за рукав.

— Я нічого не розумію, ти поглянь.

Із дверей клуні почали вириватися дим і полум'я.

— Згоримо, а не здамося!—докотився на луки дужий голос. Вогняні язики охопили стріху з усіх боків. Вася з хвилину дивився мовчки; потужно намагався щось пригадати, потім затримтів, як у пропасниці, і схопив за руку Гаркавенка, що вже рвонувся бігти на тік.

— Стій, не біжи! Вони хочуть нас обдурити. Стій, у них є підземний ход із клуні до льоху! Швидше до жита, бо буде пізно.

Гаркавенко в одну мить зрозумів план Васи. Не питаючи більш ні слова, метнувся за товаришем.

Затримайся товариші на хвилину, було б, мабуть, запізно.

Двері розчинилися, і з льоху вистригнуло троє Рямських. Позаду них рудий яечник.

Гаркавенко вистрелив.

Старший Рямський недоладно махнув руками і впав на землю. Середульший і молодший розгублено зупинилися.

Вася й Гаркавенко вискочили з жита.

— Руки вгору!

— Руки вгору!

Миттю у Гаврикових руках блиснув проти сонця ніж, і він ударив себе в груди. Бризнула кров, залила білу сорочку. Гаврик упав.

Тоді останній—Павло—повернувся і прожогом кинувся до льоху, за ним метнувся Гаркавенко. Вони зчепилися.

Рямський був сильніший за начміліції—Гаркавенко опинився на споді. Бандит душив його однією рукою за горло, а другою намагався вирвати з рук карабін.

Вася кинувся на підмогу другові і вдарив Рямського по голові прикладом. Ще мить і Гаркавенко скочив на ноги.

Тоді Сокіл ненароком глянув назад і дикий розлютований вигук безсилої злоби вихопився з його горла— Гаврика не було на тому місці, де він упав, ударивши

сьогодні на Пантеліймонівській у Сірому провулку № 2
облаву. Чорні ворота. У сараї потайний льох. Звідки
я це знаю? Один із них признався. Добре? Поспішай,
щоб не запізнитися. Ну, всього! Будемо в тебе скоро.

Гаркавенко сів на свій стілець, згадав випадок із мо-
лодшим Рямським і жваво звернувся до Васі:

— Я й забув. Мене й досі дивує отой молодий Рям-
ський. Це якась дивовижна сила. Садонув себе ножем
а потім очунав і, як заець, подався.

Тепер настала черга Васі сміятися.

— Дорогий мій, та в нашому драмгурткові кожен
умірати так уміє. Дістане отакий герой кабанячий пухир,
наповнить червоною фарбою, положить під ліву руку,
вийде на сцену і... раз себе ножем... Публіка любить такі
номера,— заля тріщить од оплесків... Я в запалі тоді
забув про це.

Товариші зайшлися веселим, безтурботним сміхом.
За вікном стояла чорнява спокійна ніч.

Кінець

З М І С Т

	Стор.
1. Несподівана зустріч двох друзів	3
2. Що розповідав Вася Гаркавенкові	6
3. Справами начміліції цікавляться особи, що ніякого відношення до міліції не мають	11
4. Гаркавенко й Вася Сокіл тиснуть один одному руку . . .	13
5. Рудий яечник зовсім не цікавиться крашанками	17
6. Розмова двох невідомих людей у Глухій Балці	20
7. Радісна зустріч Васи у Таранівці	23
8. Рудий лечник несподівано прибував до Таранівки	26
9. Про Таранівську кооперацію й невеликий зламаний гвіздок.	30
10. Чи можна прийняти Гаврика Рямського до комсомолу . . .	33
11. Гаркавенко рятує від смерти ще одну людину	37
12. Нарада з Гаркавенком і його подарунок	40
13. З Васи Сокола вийшов би непоганий перукар	44
14. Про Чорний Хутір та його мешканців	49
15. Сиву бороду можуть мати й не сиві люди...	52
16. Двоє невідомих знову розмовляють у Глухій Балці	56
17. Ольга вивчає якусь дивну математику	61
18. За що Халява вилаяв індустріалізацію?	65
19. Начміліції й собі зацікавився математикою	68
20. Бороду, приклевну столярним клеєм, приклеїти далеко легше, як відірвати	72
21. Двоє закоханих і...	76
22. Про бородату людину й цейсівський бінокль	80
23. Гаркавенко дивує Васю	84
24. Лист, у якому написано білим по білому	87
25. Вася на своїй шиї знову відчуває страшну петлю	92
26. Яструби востаннє показують свої гострі кігті	98
27. Як можна зарізатись і... не вмерти	103

СВІТОВЕ ПИСЬМЕНСТВО

(Переклади)

- Верковічі Конрад.— Ліяна. Переклад з англ. мови
О. Бургардта. Ст. 128 ц. 70 коп.
- Золя Еміль.— Шахтарі. Переклад О. Левицького.
Вступна стаття В. Іванушкіна. Ст. XIV+271 . ц. 1—10 к.
- Меллерман Б.—Тонель. Переклад М. Рильського
Ст. 272 ц. 1—10 к.
- Пондон Джек — Жахливі Соломонові острови Пере-
клад з англійської мови І. Попова. Ст. 202 . ц. 80 коп.
- Фрік Ріхард.—В обіймах полярної ночі. Переклад
з шведської мови В. Гладкої та Е. Корякіної.
Ст. 120 ц. 65 коп.
- Веріме Проспер. Колумба. Переклад з фран-
цузької мови В. Підмогильного. Редакція і
вступна стаття А. Ніковського. Ст. XIII+148. ц. 1 крб.
- Гамсун Кнут.—Бродяги Роман. Портрет і перед-
мова автора до українського видання. Ст. 424. ц. 3 крб.
- Данрі — В полоні морському. Переклад М. Зуба-
ровського. З ілюстраціями. Ст. 340 ц. 1—25 к.
- Мопасан Г.—Життя. Роман. Переклад з франц. мови
Б. Козловського. Редакція і вступна стаття
проф. С. Савченка. Ст. LIX+224+III ц. 1—80 к.
- Мопасан Г.—Любий друг. Роман. Переклад В. Під-
могильного. Ст. 314 ц. 2 крб.
- Мопасан Г.—Сильна, як смерть. Роман. Переклад
В. Підмогильного. Ст. 207 ц. 1—60 к.
- Мопасан Г.—Оповідання. Переклад Б. Козловського.
За редакцією проф. С. Савченка. Ст. 350 ц. 2—25 к.
- Панаїт Істраті—Михайло. Юнацтво Адріана Зографі
Михайло. Роман. Передмова Панаїта Істраті.
Авторизов. переклад з рукопису. Ст. 174 . . ц. 1—25 к.
- Радзвак О.—Горіо. Переклад з французької мови
В. Підмогильного. Редакція і вступна стаття
С. Родавнича. Ст. XLII+239+III ц. 1—70 к.
- Толстий А. Вибрані твори: Поезії, поеми, драма-
тичні твори, проза в перекладах українських
поетів та письменників. Редакція і вступна
стаття Н. Філановича. Ст. XL+204+XII . . . ц. 2—20 к.

КРИТИКА, ІСТОРІЯ Й ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

- Дерман А.—Писатели из народа и В. Г. Короленко.
По материалам архива В. Г. Короленко. Ст. 180 ц. 25 коп.
- Зеров М.—Леся Українка. Критико-біографічний
нарис. Ст. 64 ц. 40 коп.
- Йогансен М.—Як будується оповідання. Аналіза про-
зових зразків. Ст. 145 ц. 1—25 к.
- Коряк В.—Поет української інтелігенції М. Коцю-
бинський. З портретом М. Коцюбинського.
Ст. 48 ц. 20 коп.
- Лейтес А.—Силуети Заходу. За редакцією
В. Юринця. Стор. 157 ц. 2 крб.
- Луначарський А.—Історія західньо-європейської
літератури. Переклад О. Єзерницького, ч. I і
II. Ст. 377 ц. 3 крб.
- Плеханов Г.—Мистецтво й суспільне життя. Ст. 64 ц. 5 крб.
- Петренко П.—Марксівська метода в літературо-
знавстві. Стор. 182 ц. 1—25 к.
- Самусь.—Трєс...—Чумак, А. Заливчий, Г. Михайли-
ченко. Критико-біографічні нариси. За ред.
В. Юринця. Ст. 53 ц. 85 коп.
- Ткаченко І—П. Куліш. Критико-біографічний на-
рис. З портретом П. Куліша. Ст. 65 ц. 70 коп.
- Юринець В.—Павло Тичина. Спроба критичної
аналізи. 1928 р. Ст. 115 ц. 1—25 к.
- Хвильовий М.—Камо грядеши? Памфлети. Ст. 63 ц. 50 коп.
- Шевченко Т.—Щоденник. Уривки. Редакція, при-
мітки і вступна стаття М. Плевако. З 2-ма
портретами Т. Шевченка та 6 малюнками.
Ст. 88 ц. 65 коп.
- «Шевченко та його доба». Збірник під редакцією
акад. С. Єфремова, М. Новицького, П. Фили-
повича. I—II ч. ц. 2 крб.
- Франко І. Збірник за загальною редакцією І. Ла-
кіза, П. Филиповича, П. Кияниці. Ст. 366 . . . ц. 4 крб.

ЗАМОВЛЕННЯ Й ГРОШІ АДРЕСУВАТИ:

Правління Книгоспілки: Харків, Горяїнівський пров., 2.
Філій " Київ, вул. Воровського, 48.
Одеса, вул. Лассалья, 12.
Дніпропетровське, просп. Карла
Маркса, 103

або до найближчої кооперативної книгарні.

